

De lange route in internationaal vergelijkend perspectief.

**Tweede generatie Turkse jongeren in het onderwijs in Nederland, België,
Duitsland, Frankrijk, Oostenrijk, Zwitserland en Zweden.**

Maurice Crul, Adel Pasztor, Frans Lelie, Jonathan Mijs en Philipp Schnell

Instituut voor Migratie en Etnische Studies (IMES)

Universiteit van Amsterdam

In opdracht van de afdeling Primair Onderwijs Ministerie van OCW

**Dr. Maurice Crul: m.r.j.crul@uva.nl
www.tiesproject.eu**

Inhoud

1. Achtergrond informatie over het TIES onderzoek	3
1.1 Inleiding	3
1.2 Samenvatting	5
1.3 Conclusies en Aanbevelingen	6
2. Onderwijspositie van de tweede generatie in Nederland	8
2.1. Het TIES survey in Amsterdam en Rotterdam	8
2.2 Het eerste school niveau op de middelbare school	9
2.3 Verklaringen voor succes op de lange route naar het Hbo	12
2.4 Uitval in het hoger onderwijs	14
2.5 Hoogopgeleide tweede generatie Turkse jongeren	14
2.7 Conclusie: De lange route in Nederland	15
3: De lange route in internationaal perspectief	17
3.1 Het TIES survey in Zweden, Duitsland, België, Frankrijk, Oostenrijk en Zwitserland	17
3.2 Achtergrond karakteristieken van de tweede generatie Turken in de zeven landen	19
4. De eerste opleiding in het Middelbaar Onderwijs. Een internationale vergelijking	22
4.1 Schoolsystemen en eerste selectie	22
4.2 Aanvang en selectie leeftijd	27
4.3 Conclusie	29
5. De 'lange route' in internationaal vergelijkend perspectief	30
5.1 Instroom in het Hoger Onderwijs	30
5.2 Uitval in het hoger onderwijs	35
5.3 Hoger Onderwijs studenten	36
5.4 De lange route: Conclusie	37
Literatuur	39

Hoofdstuk 1 Achtergrond informatie over het TIES onderzoek

1.1 Inleiding

In 2005 is een groot internationaal onderzoek naar de positie van de tweede generatie van Turkse en Marokkaanse afkomst in Europa gestart met het acroniem TIES (The Integration of the European Second generation).¹ Het TIES survey vormt de basis voor dit kortlopend onderzoek gefinancierd door de afdeling Primair Onderwijs van het Ministerie van OCW.²

Het TIES onderzoek is opgezet door het Instituut voor Migratie en Etnische Studies (IMES) van de Universiteit van Amsterdam in samenwerking met het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) in Den Haag. Het onderzoek is uitgevoerd in acht Europese landen: Zweden, Duitsland, Nederland, België, Frankrijk, Oostenrijk, Zwitserland en Spanje.³ In totaal zijn er 10.000 interviews verricht onder jongeren in vijftien Europese steden. In Nederland heeft het onderzoek plaats gevonden in Amsterdam en Rotterdam, waar in totaal 1000 tweede generatie respondenten in de leeftijd van 18 tot en met 35 jaar zijn geïnterviewd en 500 respondenten van een vergelijkingsgroep in dezelfde leeftijdscategorie. De vergelijkinggroep bestaat uit jongeren waarvan beide ouders in Nederland geboren zijn. Dit is het eerste grote onderzoek naar tweede generatie jongeren in Nederlandse steden.

Het centrale doel van het internationale onderzoek is om de invloed van de *integratie context* op de positie van de tweede generatie te onderzoeken. Daarvoor is een uniek onderzoeksdesign ontwikkeld. Door te kijken naar jongeren van dezelfde etnische afkomst met dezelfde startpositie (allen geboren in de survey-landen) kunnen verschillen in uitkomsten van het onderzoek gerelateerd worden aan verschillen in de integratie context.

De 10.000 'face to face' interviews zijn gedaan in 2006 en 2007. In de meeste onderzoeken naar integratie worden gegevens verzameld over de *huidige* positie op bijvoorbeeld de arbeidsmarkt of in het onderwijs. In het TIES survey zijn de *gehele* onderwijs- en arbeidsmarktloopbanen minutieus gereconstrueerd. Hierdoor is het mogelijk om de diverse selectie- en beslissingsmomenten zichtbaar te maken en het gehele verloop van de onderwijsloopbanen in kaart te brengen.

De steden Amsterdam en Rotterdam huisvesten een groot deel van de arbeidsmigranten uit de jaren zestig en zeventig. Hun in Nederland geboren kinderen, de tweede generatie Turken en Marokkanen, maken een steeds groter deel uit van de stedelijke jeugd. Er is dan ook een groeiend besef dat de toekomst van de grote steden in Nederland nauw verbonden is met de integratie van de tweede generatie. Het beeld over die tweede generatie is tweeledig. De NICIS publicatie '*De tweede generatie. Uitdagingen en kansen voor de stad*' bracht dit, gebruikmakend van de TIES data, duidelijk in beeld (Crul 2008 e.a.). Een opvallende

---

¹ Jongeren met één of twee in Turkije of Marokko geboren ouders werden tot deze groep gerekend. Nadere informatie over het TIES project kan gevonden worden op: <http://www.tiesproject.eu/>.

² Het TIES project in Nederland is gefinancierd door de Volkswagen Stiftung, NWO -investering middelgroot, ESF-ECRP, het Ministerie van Justitie en de gemeentes Amsterdam en Rotterdam.

³ Het TIES survey in de andere zes landen is uitgevoerd door survey bureaus onder supervisie van zes partner onderzoeksinstituten: ISPO in België, INED in Frankrijk, FSM in Zwitserland, CEIFO in Zweden, IMIS in Duitsland en OAS in Oostenrijk.

uitkomst uit dit rapport is dat veel tweede generatie jongeren die uiteindelijk het hoger onderwijs instroomden, dit deden via een lange of indirecte route (van Vmbo via Mbo naar Hbo, of van Vmbo-t via Havo naar Hbo)

De afdeling PO van het ministerie van OCW heeft op basis van deze publicatie aan het IMES gevraagd of zij de kwestie van de lange route nader wil uitwerken en in een international perspectief wil plaatsen. In het TIES onderzoek zijn de schoolloopbanen van Turkse tweede generatie jongeren in zes andere Europese landen opgetekend.⁴ De Turkse tweede generatie vormt daarom een ideale vergelijkingsgroep voor deze studie. De andere landen zijn Zweden, Duitsland, België, Frankrijk, Oostenrijk en Zwitserland.

De centrale probleemstelling van dit onderzoek is als volgt geformuleerd:

Hoe verhoudt de lange route in Nederland zich tot de routes die tweede generatie Turkse jongeren in andere landen doorlopen?

Deelvragen die hiervan zijn afgeleid zijn:

Wat zijn de mogelijke verklaringen voor de verschillen in (de duur van) de onderwijsloopbaan van tweede Turkse generatie jongeren in Nederland en die van tweede Turkse generatie jongeren in de overige landen die deelnemen aan TIES?

Hebben die verschillen bijvoorbeeld te maken met bepaalde kenmerken van de nationale onderwijssystemen van de deelnemende landen in het project? Of hebben zij misschien te maken met eventuele verschillen in achtergrondkenmerken van de doelgroep?

---

⁴ Het TIES survey in de andere zes landen is uitgevoerd door survey bureaus onder supervisie van zes partner onderzoeksinstituten: IPSO in België, INED in Frankrijk, FSM in Zwitserland, CEIFO in Zweden, IMIS in Duitsland en OAS in Oostenrijk.

1.2 Samenvatting

De vergelijking tussen de zeven landen laat uiteenlopende resultaten en routes zien voor de tweede generatie Turkse jongeren. Als we kijken naar de instroom van Turkse tweede generatie jongeren in het hoger onderwijs dan zit Nederland in vergelijking tot de zes andere landen in de middenmoot. In Frankrijk stroomt bijna de helft van de Turkse tweede generatie jongeren het hoger onderwijs in. In Duitsland is dat nog minder dan 1 op de 10 jongeren. Wij vinden in onze TIES studie een vergelijkbare rangorde van landen als in de PISA studie 'Where do immigrant students succeed?' (OECD 2006). Deze zeer uiteenlopende uitkomsten kunnen niet of nauwelijks verklaard worden door de achtergrondkenmerken van de ouders. Ten eerste blijken de ouders in alle landen overwegend laag geschoold en afkomstig van het platteland. Ten tweede doen de Turkse tweede generatie jongeren in twee van de drie landen waarvan de ouders iets hoger zijn opgeleid (Oostenrijk en Zwitserland) het juist slechter in het onderwijs in plaats van beter.

De *onderwijscontext* daarentegen lijkt wel een belangrijke rol te spelen. In het bijzonder de institutionele arrangementen in het onderwijs, zoals aanvangsleeftijd, selectie leeftijd en de mogelijkheid om te stapelen via de beroepsonderwijskolom.⁵ Voor de eerste opleiding in het voortgezet onderwijs zijn de eerste twee elementen van belang. Voor de gerealiseerde eindopleiding speelt ook de al dan niet aanwezige mogelijkheid tot het stapelen van opleidingen een belangrijke rol.

Het verloop van de schoolloopbanen van de hoogopgeleide Turkse jongeren in Nederland is sterk afwijkend ten opzichte van de andere landen. In de meeste landen neemt in de loop van het schooltraject van middelbaar naar hoger onderwijs het aandeel Turkse tweede generatie jongeren *af*. In Zweden bijvoorbeeld zit de helft van de Turkse tweede generatie jongeren op een academische vooropleiding, maar haalt slechts de helft van hen de eindstreep in het hoger onderwijs. Nederland heeft relatief een kleine groep Turkse tweede generatie jongeren (een kwart) die op een academische vooropleiding (Havo of Vwo) zit maar de instroom in het hoger onderwijs is met een derde van de jongeren juist *hoger*.

De relatief lage instroom in Nederland in academische vooropleidingen in vergelijking tot andere landen kan worden verklaard door een combinatie van een latere start in het onderwijs en een relatief vroege selectie voor het secundair onderwijs. De OECD wees hier al eerder op (zie Marginson e.a 2007; Schleicher 2006). In Nederland zit er gemiddeld acht jaar tussen de start en de selectie. In Frankrijk en Zweden is dit gemiddeld twaalf jaar. In Nederland beginnen Turkse tweede generatie jongeren een jaar later met het leren van de taal in een educatieve omgeving dan in Frankrijk, België en Zweden en hebben zij voor de selectie drie jaar korter om een aanvankelijke leerachterstand in te halen. Dit vertaalt zich zichtbaar in een lagere instroom in academische vooropleidingen.

De vroege selectie in Nederland wordt enigszins gerepareerd door de lange route via het Mbo naar het Hbo en door de indirecte route via Mavo naar Havo en Hbo. De helft van de Turkse tweede generatie jongeren in Nederland die instroomt in het hoger onderwijs volgt deze lange of indirecte route.⁶ Nederland is met zijn systeem

⁵ Zie voor de institutionele benadering Crul en Schneider 2008; Crul en Vermeulen 2006; Reitz 2002

⁶ Vmbo-t jongeren bereiken minder vaak het Hbo via de lange route via het Mbo, dan via de indirecte route via de Havo (McDaniel, O., M. Watts-Jones 2009; Rijken e.a. 2007).

van stapelen uniek in Europa. Nergens in Europa wordt er zoveel gestapeld als in Nederland. Het overgrote deel van de stapelaars is afkomstig van het Vmbo-theoretisch of de oude Mavo. Vmbo-kader of basis leerlingen bereiken nauwelijks het Hbo. De mogelijkheid van stapelen vergroot de kans op toegang tot het hoger onderwijs aanzienlijk. Er kleven echter ook nadelen aan. Jongeren zijn maximaal drie jaar langer onderweg naar het hoger onderwijs. Naast het feit dat de lange route een lange adem van de student vergt, zijn er voor de samenleving ook hogere kosten verbonden aan de lange route.

De internationale vergelijking laat zien dat in sommige landen waar de lange route op papier wel bestaat (zoals in Duitsland, Zwitserland en Oostenrijk) er in de praktijk nauwelijks gebruik van wordt gemaakt. Nederland komt er in vergelijking met deze landen dan ook veel voordeliger uit als we kijken naar de bereikte eindopleiding. De Vlaamse casus lijkt bijna het omgekeerde model te volgen in vergelijking tot Nederland. In plaats van stapelen lijkt afstromen de trend onder tweede generatie Turkse jongeren. Veel jongeren beginnen weliswaar in een academische vooropleiding, maar komen uiteindelijk veel vaker in beroepsopleidingen terecht. België lijkt daarmee een model dat geen navolging verdient. De voorbeelden uit andere landen (zoals Zweden, Frankrijk en België) laten zien hoe de beroepskolom ook zonder (veel) vertraging toegang kan geven tot het hoger onderwijs.

1.3 Conclusies en Aanbevelingen

Uit het grote aantal tweede generatie jongeren in Nederland op de lange of indirecte route en daartegenover de praktijk van late selectie en hogere directe doorstroming naar hoger onderwijs in andere landen, kunnen we concluderen dat de selectie op twaalfjarige leeftijd in Nederland te vroeg komt. Het is duidelijk dat we nu niet goed in staat zijn de potentie onder een deel van de twaalfjarige Turkse tweede generatie jongeren goed vast te stellen. Er bestaat met name bij een groot deel van de Vmbo-t geteste jongeren nog ontwikkelingspotentieel dat op twaalfjarige leeftijd niet zichtbaar wordt in de CITO score. Dit is ook niet verwonderlijk, aangezien zij de basisschool in komen met een achterstand, die zij maar langzaam inhalen.

De al op kleine schaal voorkomende praktijk van de kopklassen of schakelklassen zou het, in het bijzonder voor de Vmbo-t geteste jongeren met veel ontwikkelingspotentieel, mogelijk maken met een jaar extra onderwijs hun CITO toetsresultaten tot Havo niveau te verbeteren. De uitkomsten uit ons onderzoek onderstrepen het belang van dergelijke voorzieningen voor deze groep. Een andere mogelijkheid is om *de ontwikkeling* van de jongeren, die immers een inhaalslag aan het maken zijn, mee te wegen in het basisschooladvies. De bestaande tussentijdse metingen op de basisschool maken dit mogelijk. De veelgehoorde kritiek dat de CITO toets slechts een momentopname is, kan hiermee ook worden gepareerd. Vmbo-t getoetste jongeren met veel ontwikkelingspotentieel moeten bij voorkeur geplaatst worden in een gemengde brugklas Vmbo-t/ Havo, waar zij zich alsnog waar kunnen maken.

Belangrijk is ook om in het middelbaar onderwijs extra doorgangen te maken waardoor Vmbo-t jongeren alsnog door kunnen stromen naar de Havo. De tussentijdse opstroom van Vmbo-t naar Havo is momenteel nihil (McDaniel, O., M.

Watts-Jones 2009). Door het opzetten van meer zogenaamde Havo-kansklassen, kan de doorstroom verder worden verhoogd (zie ook aanbevelingen Onderwijsraad 2007).

Voor de Vmbo-t gediplomeerde jongeren zijn er nu twee hoofd routes richting Hbo: via het Mbo (de lange route) en via de Havo (de indirecte route). Nu neemt driekwart van de Vmbo-t gediplomeerde Turkse tweede generatie jongeren de lange route. Dat is erg veel, gezien de nadelen van de lange route. Er pleit veel voor om de indirecte route verder te versterken. Ons onderzoek laat zien dat jongeren op de indirecte route anderhalf keer zo vaak het Hbo instromen in vergelijking tot jongeren op de lange route. Bovendien krijgen de jongeren op de indirecte route nog twee jaar studiehuis wat hen beter voorbereid op de gevraagde academische vaardigheden in het Hbo. Ten slotte is lange route ook veel kostbaarder voor de overheid.

Een andere mogelijkheid om de lange route in te korten is verkorte Mbo trajecten aan te bieden aan Mavo of Vmbo-t leerlingen die in het Mbo instromen met de ambitie door te stromen naar Hbo (McDaniel, O., M. Watts-Jones 2009). De vraag is gerechtvaardigd waarom jongeren die na het Vmbo-t naar de Havo gaan twee jaar nodig hebben voor hun overstap naar Hbo en jongeren die naar het Mbo gaan vier jaar. Is het werkelijk nodig om jongeren met dezelfde uitgangssituatie (een vierjarige Vmbo-theoretische opleiding) zo veel langer te scholen? Een klein aantal Turkse tweede generatie jongeren in ons onderzoek heeft met succes kortere Mbo trajecten doorlopen waarna zij instroomden in het Hbo. De wenselijkheid van verkorte Mbo trajecten zou verder moeten worden onderzocht.

Met de hierboven voorgestelde aanpassingen wordt het stapelen via de beroepskolom gecombineerd met *doorlaatbaarheid in het middelbaar onderwijs* waardoor toegang mogelijk wordt tot de academische route. Door de invoering van het studiehuis en de feitelijke afschaffing van de brede brugklas is de nadruk te sterk komen liggen op stapelen en is de doorlaatbaarheid onder druk komen staan. Door de doorlaatbaarheid tussen de verschillende opleidingsniveaus weer te vergroten kan het evenwicht worden terug gevonden en worden de talenten van kwetsbare groepen beter ontwikkeld in ons onderwijssysteem. (zie ook de aanbevelingen van Onderwijsraad 2005 en Werfhorst en Mijs 2007).

Hoofdstuk 2: Onderwijspositie van de tweede generatie in Nederland

2.1. Het TIES survey in Amsterdam en Rotterdam

Voor het TIES survey in Nederland is een steekproef uit het GBA getrokken in de twee participerende steden (zie Groenewold 2008). In totaal zijn vijf duizend namen en adressen getrokken. De trekking van de adressen heeft plaats gevonden op wijkniveau. In Amsterdam zijn adressen getrokken in 23 van de 90 buurten en in Rotterdam in 24 van de 77 buurten. De buurten zijn gekozen omdat zij representatief zijn voor de buurten waar tweede generatie jongeren woonachtig zijn. Het buurtsample bevat zowel wijken met een hoge concentratie jongeren van de tweede generatie, als ook wijken met (zeer) lage concentraties. De tweede generatie jongeren zijn naar gelang de concentratie in de buurten in grotere of kleinere aantallen getrokken uit de buurten. De jongeren van de vergelijkingsgroep zijn getrokken in dezelfde wijken waar de tweede generatie jongeren woonachtig zijn en in dezelfde mate. Het doel hiervan was om de invloed van dezelfde wijk- en stadscontext te kunnen onderzoeken voor de drie groepen. Het onderstaande schema geeft de steekproeftrekking schematisch weer.

abel 1: Turkse en Marokkaanse tweede generatie en vergelijkingsgroep (VGL), sample design steekproef in Amsterdam en Rotterdam

	Amsterdam				Rotterdam				Totaal
	TT	MT	VGL	Totaal	TT	MT	VGL	Totaal	
<i>Bevolking:</i>									
Populatie stad				743.024				588.718	#####
Populatie doelgroepen	38.337	65.426	#####	486.509	#####	36.831	#####	400.189	886.698
2 ^e generatie, alle leeftijden	16.539	30.588			#####	14.560			
2 ^e generatie, 18-35 (=level stat.repres.)	5.088	8.649	#####	116.228	6.941	4.117	71.288	82.346	198.574
2 ^e generatie 18-35 in gesampelde buurten	3.266	5.398	29.351	38.015	4.772	2.655	24.003	31.430	69.445
<i>Sample:</i>									
Beoogd aantal respondenten	250	250	250	750	250	250	250	750	1.500 4 / uit
Gesampelde buurten Gross effective aantal		23 uit 90				24 uit 77			167
gesampelde adressen	792	935	646	2.373	863	1.036	727	2.626	4.999
Gerealiseerde interviews	237	242	259	738	263	251	253	767	1.505
Respons	29,9%	25,9%	40,1%	31,1%	30,5%	24,2%	34,8%	29,2%	30,1%

Bron: Groenewold 2008, TIES survey in Amsterdam en Rotterdam

Zoals het schema aangeeft zijn de response rates laag en voor de tweede generatie jongeren nog lager dan voor de vergelijkingsgroep. De redenen voor de non-response zijn divers. Een deel van de jongeren (15%) bleek niet woonachtig op het aangegeven adres. Ten tweede bleken veel jongeren (ongeveer een derde) ook na vijf keer bezoeken van het adres niet aanwezig. Vervolgens konden de interviewers, vooral bij portiek woningen, vaak geen toegang krijgen tot de woningen van de respondenten. De overige groep (ongeveer een derde) bestaat uit mensen die daadwerkelijk niet deel wilden nemen aan het onderzoek.

De verwachting is dat de non-response onder laag opgeleide jongeren hoger is dan onder hoog opgeleide jongeren, omdat dit doorgaans het geval is. Tegelijkertijd zijn de hoog opgeleide jongeren vaker niet thuis omdat zij werken, studeren of een druk sociaal leven hebben. Echter, beide groepen, zowel de zeer laag opgeleiden als de hoog opgeleiden, zijn goed vertegenwoordigd.

We hebben ons sample op basis van een aantal kenmerken kunnen vergelijken met de GBA gegevens. Het overzicht laat zien dat ons sample nergens sterk afwijkt.

Tabel .2: Verschillen tussen respondenten (R.) en niet-respondenten (NR.) in de kenmerken opgenomen in de Gemeentelijke Basis Administratie (GBA)

		TT			MT			VGL			Totaal Populatie
		R.	N.R.	Totaal	R.	N.R.	Totaal	R.	N.R.	Totaal	
Sekse	Man	48,4	54,4	52,6	41,4	49,4	47,4	49,2	51,6	50,7	50,2
	Vrouw	51,6	45,6	47,4	58,6	50,6	52,6	50,8	48,4	49,3	49,8
	Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Leeftijd	18-19	17,8	17,9	17,9	26,9	21,8	23,0	7,8	7,2	7,4	16,7
	20-24	39,0	42,0	41,1	43,3	46,5	45,7	25,6	24,9	25,1	38,0
	25-29	32,0	29,7	30,4	21,7	24,1	23,5	30,1	33,3	32,1	28,5
	30-34	11,2	10,4	10,6	8,1	7,6	7,8	36,5	34,6	35,4	16,8
	Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Gemiddeld	24,4	24,2	24,3	23,3	23,5	23,5	27,5	27,5	27,5	24,9
	Standaard Error	0,2	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1
Huwelijkse status	Nooit gehuwd	56,6	68,5	64,9	77,6	78,2	78,1	86,3	88,5	87,7	76,2
	Gehuwd	40,6	27,8	31,7	20,5	19,0	19,3	11,9	9,5	10,4	21,1
	Gescheiden t&b	2,8	3,6	3,4	1,9	2,7	2,5	1,8	2,0	1,9	2,6
	Gescheiden		0,1	0,1		0,2	0,1				0,1
	Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Totaal N	500	1155	1655	420	1240	1660	512	861	1373	4688

Bron: Groenewold 2008, TIES in Amsterdam en Rotterdam

We gaan hieronder in drie stappen kijken naar de routes naar het hoger onderwijs. In de eerste stap kijken we naar de eerste opleiding in het voortgezet onderwijs van uitsluitend die jongeren die later het hoger onderwijs instromen. Vervolgens kijken we naar de routes die ze hebben gevolgd. En ten slotte kijken we naar uitval in het hoger onderwijs. Niet alle jongeren die instromen in het hoger onderwijs, verlaten het ook met een diploma.

2.2 Het eerste school niveau op de middelbare school

Als eerste stap in de analyse van de routes naar het hoger onderwijs kijken we naar de eerste opleiding in het Voortgezet Onderwijs van jongeren die het hoger onderwijs zijn ingestroomd (zie onderstaande tabel). Er is een opvallend verschil tussen de Turkse jongeren van de tweede generatie en de jongeren van de vergelijkingsgroep. Naar verhouding zijn veel meer Turkse tweede generatie jongeren het hoger onderwijs ingestroomd die aanvankelijk zijn begonnen op het Vmbo-theoretisch of de Mavo.

Tabel 3: In het hoger onderwijs ingestroomde jongeren en hun eerste opleiding in het Voortgezet Onderwijs

	Vmbo-b, Vmbo-k of Vmbo gemengd	Vmbo-t of Mavo	Havo	Vwo	Totaal
Turkse 2 ^{de} generatie	13 (7.8%)	58 (34.9%)	49 (29.5%)	46 (27.7%)	166 (100%)
Vergelijkings- groep	9 (2.6%)	60 (17.4%)	94 (27.3)	181 (52.6%)	344 (100%)

Bron: TIES survey 2007

Als we kijken naar de in het Hbo en de universiteit ingestroomde Turkse tweede generatie jongeren blijkt dat ruim veertig procent is begonnen op het Vmbo. Dit is *twee keer zoveel* als bij de vergelijkingsgroep. Van deze jongeren deed driekwart dit via de lange route via het Mbo. Het TIES survey biedt de mogelijkheid de leeftijd van deze jongeren na te gaan bij het behalen van het diploma. De Turkse tweede generatie jongeren op deze route zijn gemiddeld 20 jaar als zij het Mbo verlaten. De jongeren doen er gemiddeld vier jaar over.

De andere indirecte route naar het hoger onderwijs loopt via Mavo naar Havo. Een kwart van de Turkse tweede generatie jongeren gebruikt de indirecte route via de Havo naar het Hbo.

Als we kijken naar alle Turkse respondenten die hun schoolcarrière op de Mavo of het Vmbo-t begonnen, zien we dat *een derde* uiteindelijk via de lange of indirecte route het hoger onderwijs instroomt.

De groep uit het Vbo of het Vmbo-gemengd, Vmbo-kader of Vmbo-basis die het Hbo bereikt is veel kleiner (7.8%). Het overzicht laat duidelijk de scheidslijn zien tussen Vmbo-t en de rest van de Vmbo opleidingen.

Van de Turkse leerlingen die Havo of Vwo als eerste opleiding hebben gevolgd, gaat 57% direct door naar Hbo of Universiteit. Bijna de helft (43%) stroomt door naar een andere opleiding dan Hbo of Universiteit. Een klein deel van hen (5%) stroomt af van het Vwo naar de Havo. Later stromen zij alsnog door naar het Hbo, dus we zullen hen niet rekenen tot de jongeren die een indirecte route volgen.

Onder de groep Havo jongeren vinden we een aanzienlijke groep (bijna een kwart) die de Havo zonder diploma verlaten. Zij gaan vervolgens door op verschillende Mbo richtingen. Naast de lange route stuiten we hier dus ook op het bestaan van een ander fenomeen: dat van hoge uitval op de Havo. We hebben bekeken of een soortgelijk effect zichtbaar is bij de Marokkaanse tweede generatie. Dit is inderdaad het geval. Op het Vwo zien we een soortgelijk fenomeen. Ook daar verlaat een kwart van de Turkse respondenten het Vwo zonder diploma. Al is dit niet het onderwerp van deze studie, deze kwestie lijkt toch ernstig en vraagt om nader onderzoek naar de oorzaken.

Voegen we alle resultaten samen dan heeft ruim de helft van de in het hoger onderwijs ingestroomde Turkse tweede generatie jongeren een *lange of indirecte route* gevolgd. Hiervan volgt de meerderheid de route via het Mbo en een kleiner

deel de Mavo - Havo route. Opvallend is dat meer meisjes dan jongens de lange route hebben gevolgd.

Van alle jongeren uit de vergelijkingsgroep die het hoger onderwijs bereiken komt er een kwart via de indirecte route op het hoger onderwijs terecht, 18% via de Mbo route en 7% via de Mavo - Havo route. Driekwart bereikt het hoger onderwijs via de directe route.

De Turkse tweede generatie jongeren nemen in verhouding tot de vergelijkingsgroep jongeren dus twee keer zo vaak de lange route.

We kunnen op basis van de bovenstaande bevindingen drie routes naar het Hbo naast elkaar zetten:

1. De directe route via de Havo.
2. De indirecte route via Vmbo-t (of Mavo) naar Havo en dan naar het Hbo
3. De lange route via Vmbo-t naar Mbo-niveau 4 en dan naar het Hbo

Als we kijken naar alle Turkse tweede generatie leerlingen die op de Havo, dus de directe route, zijn begonnen, bereikt 74.2% het Hbo of de universiteit.

Voor het bekijken van de twee andere routes nemen we alleen die leerlingen die al een Mavo of Vmbo-t diploma hebben behaald

Op de indirecte route, dus via de overstap van Vmbo-t naar Havo, bereikt uiteindelijk 82.3% het Hbo. Op de lange route, dus via het Mbo niveau 4, is dit 50%. Dit is een aanzienlijk verschil. Men moet natuurlijk wel bedenken dat de Havo alleen een vooropleiding is, terwijl Mbo niveau 4 vaker als eindopleiding gezien wordt. Een kwart van de jongeren stopt met studeren na het behalen van een Mbo-niveau 4 diploma.

We hebben gekeken of de Havo route naast de voordelen wellicht ook een schaduw zijde vertoont. Een kwart van de op de Havo ingestroomde leerlingen valt voortijdig uit. Slechts een kwart van deze uitvallers vindt daarna alsnog de weg naar het Hbo. De overgrote meerderheid Havo uitvallers staat echter niet met lege handen. Zij stromen (al dan niet via het Vmbo) in op het Mbo en behalen daar hun diploma. Slechts één op de tien behaalt geen enkel Mbo diploma. Van de jongeren die de Mbo niveau 4 route volgen valt één op de vijf uit zonder het behalen van een Mbo diploma.

De doorstroom kans naar het Hbo via de indirecte route via de Havo is ruim anderhalf keer zo groot als via de lange route via Mbo niveau 4.

De grote groep hoog opgeleide Turkse tweede generatie jongeren die via het Vmbo-t of de Mavo de lange weg heeft afgelegd roept vragen op over de selectie na de basisschool. Er zijn twee mogelijkheden: deze jongeren zijn allemaal laatbloeiers en zij profiteren aldus van het stap voor stap opklimmen op de onderwijs ladder, of zij zijn aan het eind van de basisschool onderschat. Voor beide mogelijkheden is wat te zeggen. Het is goed mogelijk dat kinderen van Marokkaanse en Turkse afkomst meer tijd nodig hebben om hun aanvankelijke achterstand in te halen. Zij kunnen dit via de lange weg doen. Aan de andere kant baart het grote aantal dat via deze weg is gekomen zorgen over de selectiviteit. Het is waarschijnlijk dat een groot deel van deze jongeren er ook via de korte weg had kunnen komen.

Portret Meral, een hoogopgeleide Turkse tweede generatie vrouw die de lange route heeft doorlopen.

Meral is geboren in Amsterdam in 1980. Zij ging op haar 18^e zelfstandig wonen vanwege haar studie, maar woont inmiddels weer in het ouderlijk huis met haar beide ouders en haar jongere broer die 20 is. Haar oudere broer, die een Mbo diploma heeft, woont zelfstandig. Haar ouders hebben beide zowel de Nederlandse als de Turkse nationaliteit sinds 1994, net als Meral. Merals ouders zijn allebei alleen naar de lagere school geweest. Ze spreken nauwelijks Nederlands. Haar vader is al langdurig arbeidsongeschikt, haar moeder zorgt voor het huishouden.

Meral ging op haar 4^e naar de openbare basisschool in de buurt, waar haar broers ook heen gingen. Driekwart van de leerlingen was allochtoon. Ze bleef nooit zitten en kreeg een Mavo advies. Ze ging naar een brede brugklas, dus voor Mavo/Havo/Vwo, op dezelfde middelbare school waar haar broers ook heengingen en waar de leerlingenpopulatie ook voor ongeveer 75% uit allochtonen bestond. Ze deed de Mavo en behaalde haar diploma op haar 16^e. Meral kreeg nooit extra begeleiding en ging niet naar huiswerkklassen. Ze kon goed opschieten met haar leerkrachten en met de andere leerlingen. Ze had in die tijd wel vriendinnen die zonder diploma van school gingen. Haar ouders noemt ze belangrijk in de ondersteuning van haar opleiding, haar leerkrachten echter helemaal niet.

Ze kreeg geen advies voor een vervolgopleiding, maar ging door naar het Mbo, dat ze op haar 19^e afsloot met een diploma, waarna ze doorstroomde naar een verkorte Hbo die ze op haar 20^e afrondde. Hierna is ze begonnen op de Universiteit waar ze inmiddels haar kandidaats rechten heeft gehaald en nog verder studeert. Meral is tevreden over haar opleidingsniveau. Ze vindt echter dat het Nederlandse onderwijs geen gelijke kansen aan iedereen biedt.

Naast haar studie werkt Meral 16 uur per week in vaste dienst bij een groot bedrijf in de financiële dienstverlening. Ze vond deze baan via het internet. Hiervoor heeft ze 5 andere banen gehad. Haar eerste baan vond ze via een uitzend bureau. Ze werkte toen 30 uur per week, maar stopte vanwege haar studie. Ze is sinds het afronden van haar school nog nooit werkloos geweest. Haar carrière verloopt volgens haarzelf zoals verwacht. Meral is wel op zoek naar een betere baan, met meer uitdaging.

Bron: TIES survey 2007

2.3 Verklaringen voor succes op de lange route naar het Hbo

De uitgebreide gegevens van het TIES onderzoek maken het mogelijk om de gehele schoolloopbaan van de respondenten nauwkeurig te reconstrueren. Mede hierdoor kunnen we een beter onderscheid maken tussen de verschillende factoren die schoolsucces beïnvloeden. De scheidslijn tussen succes en falen is voor een grote middengroep bijzonder dun. Driekwart van tweede generatie jongeren stroomt na het Vmbo het Mbo in. Gezien de omvang van deze groep kunnen we stellen dat de toekomst van de tweede generatie op het Mbo wordt beslist. Dat is zowel positief als negatief. Het Mbo is een belangrijk instrument voor succes. Veel jongeren gebruiken het Mbo als opstap naar het Hbo. Tegelijkertijd is het Mbo ook de uitvalmachine van het Nederlandse onderwijssysteem (Crul e.a. 2007). In het bijzonder de Mbo-1 en 2 opleidingen zijn berucht om hun hoge uitval percentages. Jongeren die uitvallen in

het Mbo zonder een diploma te behalen worden officieel als risico jongeren beschouwd, zij hebben immers geen startkwalificatie.

De bovenstaande typering is in sterke mate van toepassing op jongeren van de tweede generatie. Zij gebruiken als geen andere groep het Mbo als springplank voor het Hbo en tegelijkertijd is er geen andere groep waarbij de uitval in het Mbo zo hoog is (Crul e.a. 2008).

Voor de ontwikkeling van beleid is de rol die het Mbo, zowel in positieve als negatieve zin, speelt dus essentieel. We zullen eerst bekijken waarom een deel van de middengroep (jongeren met gemiddelde leerqualiteiten die een opleiding Mavo of Vmbo-theoretisch of -kader volgen na de brugklas) doorstroomt naar het Hbo, terwijl een ander deel met dezelfde vooropleiding het Mbo zonder diploma verlaat. Ter herinnering nog even de cijfers: bijna de helft van de hoogopgeleide jongeren heeft een dergelijke route gevolgd.

We kunnen vanuit het verloop van de schoolloopbanen een aantal hypothesen ontwikkelen. Het volgen van de lange route, die drie jaar langer duurt dan de directe, veronderstelt een zeker doorzettingsvermogen. In het TIES interview is aan de respondenten gevraagd of zij goed in staat zijn om doelen te stellen en daaraan vast te houden. Belangrijk is ook of zij steun hebben ervaren van hun directe omgeving (ouders, oudere broers en zussen) in het bereiken van hun doelen. Tegelijkertijd is er sprake van concurrerende doelen, zoals een huwelijk, of geld verdienen. Aangezien het hier om jongeren gaat met een – aan het eind van de basisschool - gemiddeld getest leerniveau, zullen zij zich voldoende in moeten zetten en daarnaast zullen zij praktisch hulp en ondersteuning nodig hebben. Ten slotte is het sociale gedrag van de jongeren belangrijk. Hebben zij een goede relatie met hun ouders en zijn zij in staat om met leerkrachten en medeleerlingen een goede relatie op te bouwen?

Op al deze factoren hebben we de twee groepen getoetst. Een aantal factoren kwam als zeer belangrijk naar voren, andere hadden een geringer effect. De jongeren die het Mbo als springplank naar het hoger onderwijs gebruiken gaven vaker aan hulp en ondersteuning te krijgen van oudere broers en zussen en van hun ouders. Het effect van hulp en ondersteuning van oudere broers en zussen is sterk, vooral als die oudere broer of zus zelf in het hoger onderwijs zit. Zo heeft de helft van de Marokkaanse jongeren op de lange route een oudere broer of zus die reeds een hoger onderwijs diploma heeft behaald. Opvallend is ook de zeer warme relatie die zij met leerkrachten en medeleerlingen hebben. Deze respondenten zijn kortom zeer positief over hun tijd op school.

Verder bleek dat de succesvolle jongeren bijna twee keer zo vaak als de jongeren die vroegtijdig uitvallen vinden dat zij trouw zijn aan hun doelstellingen en goed in staat om problemen op te lossen.

Als we specifiek kijken naar de vrouwen dan scoren zij die vroegtijdig zijn uitvallen veel lager op zelfvertrouwen dan de vrouwen die uiteindelijk het hoger onderwijs bereikten. De uitvallers stellen vaker het moeilijk te vinden om trouw te blijven aan de eigen doelstellingen. Ze denken over het algemeen ook conservatiever over sekse specifieke rolpatronen: zij stellen bijvoorbeeld twee keer zo vaak dat vrouwen met kleine kinderen niet buitenshuis zouden moeten werken. Zij dragen vaker (anderhalf tot twee keer zo vaak) een hoofddoek. Zij geven vaker aan dat zij sterk ingebed zijn in hun familie netwerk. In hun eigen vriendenkring (gevraagd naar de drie beste

vriendinnen op de middelbare school en de drie beste vriendinnen nu) hadden en hebben zij vaker alleen vriendinnen van Turkse afkomst. Eén op de vijf hoog opgeleide vrouwen van Turkse afkomst noemt juist een Nederlands meisje als beste vriendin op de middelbare school. Dit is opvallend, omdat zowel de inmiddels hoogopgeleiden als de uitvallers destijds allemaal op de Mavo of het Vmbo-theoretisch zaten.

2.4 Uitval in het hoger onderwijs

De cijfers in de vorige paragrafen gingen over de toegang tot het hoger onderwijs. Toegang is nog geen garantie voor succes. In de onderstaande tabel zien we de studie status van de ingestroomde studenten.

Tabel 4: Studie status van in het hoger onderwijs ingestroomde Turkse tweede generatie

	Nederland
Hoger Onderwijs Diploma	28.3
Hoger Onderwijs Student	57.2
Uitval uit het Hoger Onderwijs	14.5
Totaal %	100
N	166

Bron: TIES survey 2007

Van alle Hbo studenten die het Hoger Onderwijs reeds hebben verlaten heeft 41% geen diploma behaald. Eerder onderzoek heeft laten zien dat vooral allochtone jongeren vaak uitvallen in het Hbo (Crul en Wolff 2002 en Wolff en Crul 2003). We hebben geen verschil kunnen vinden in drop-out percentages tussen de jongeren op de lange route en de jongeren op de directe route.

2.5 Hoogopgeleide tweede generatie Turkse jongeren

Als we in de laatste stap de drop-outs uit de vergelijking halen, blijven de huidige studenten in Hoger Onderwijs en diegenen die reeds een Hoger Onderwijs diploma hebben over.

Tabel 5: Turkse tweede generatie jongeren en de vergelijkingsgroep en studie status in Hbo en universiteit

	Tweede generatie Turken		Vergelijkingsgroep	
	H.O. student	H.O. diploma	H.O. student	H.O. Diploma
Hbo	32.7	11.5	23.8	30.3
Universiteit	15.8	3.9	53.4	24.7
Totaal steekproef	196	304	172	340

Bron: TIES survey 2006/2007

In de onderstaande tabel worden de schooluitkomsten van de schoolgaande jongeren en de jongeren die hun school loopbaan reeds hebben beëindigd gezamenlijk weergegeven. Van de schoolgaanden is het huidige schoolniveau

weergegeven en van diegene die het onderwijs reeds hebben verlaten het hoogst behaalde diploma.

Tabel 6: Turkse tweede generatie jongeren en de vergelijkingsgroep in het hoger onderwijs (studerend en met H.O. diploma)

	Turkse 2 ^{de} generatie	Vergelijkingsgroep
Hbo	19,8%	28,1%
Universiteit	8,6%	33,4%
Totaal	500	512

Bron: TIES survey 2006/2007

Uit de uitkomsten blijkt dat ruim een kwart (28.4%) van de Turkse tweede generatie jongeren zich in het hoger onderwijs bevindt of reeds een diploma in het hoger onderwijs heeft behaald. De groep hoogopgeleiden in de vergelijkingsgroep is ruim twee keer zo groot (61.5%).

Bij de waardering van de cijfers moet men er vanuit gaan dat de schoolgaande jongeren nog uit kunnen vallen en dus lager kunnen eindigen. Tegelijkertijd bestaat echter de mogelijkheid dat zij nog verder doorstromen. Bij de schoolgaande jongeren is er dus potentieel een vorm van onder- of overschatting van hun positie. De gezamenlijke weergave van schoolgaande jongeren en afgestudeerden doet naar ons idee het meest recht aan de situatie van de tweede generatie. Veel jongeren tussen 18 en 35 zitten nog in het onderwijs. Door alleen het hoogst behaald diploma weer te geven zouden wij bijvoorbeeld de hoge Hbo deelname missen van de respondenten die nog in het onderwijs zitten. We concentreren ons hier bovendien op schoolloopbanen van leerlingen die de *lange* route volgen naar het hoger onderwijs en die kost in Nederland meer tijd.

Succesvolle Turkse en Marokkaanse jongeren in het onderwijs waren tien tot vijftien jaar geleden nog totaal onzichtbaar. Onderzoek naar deze groep was afwezig en in de media waren zij nog niet 'ontdekt' (Crul 2000). Maar ook toen waren zij er al wel degelijk. Ongeveer vijftien procent van de jongeren van Turkse of Marokkaanse afkomst in de relevante leeftijdsgroep was te vinden in het hoger onderwijs. In de afgelopen vijftien jaar is hun percentage in het hoger onderwijs verdubbeld (Jennissens and Hartgers 2006, 20). Het grootste deel van de hoogopgeleide Turkse tweede generatie jongeren is te vinden op het hoger beroepsonderwijs: 19,8% van de respondenten gaat naar het Hbo, 8,6% naar de universiteit. Intergenerationeel gezien is de mobiliteit van Turkse vrouwen het sterkst. Als we hen vergelijken met hun moeders, die veelal nauwelijks of geen scholing hebben gevolgd, hebben de zij de grootste sprong gemaakt.

2.7 Conclusie: De lange route in Nederland

De lange route is een belangrijke succesroute naar het hoger onderwijs. Het zijn met name de jongeren van de oude Mavo of het nieuwere Vmbo-t die de lange of indirecte route volgen. Jongeren vanuit de andere Vmbo richtingen zijn nauwelijks te vinden op de lange of indirecte route. Dat is een belangrijke constatering. Het gaat dus vooral om de talenten onder Mavo of Vmbo-t leerlingen die alsnog via de lange of indirecte route worden aangeboord. Vanuit de discussie over de adviezen aan het eind van de basisschool gaat het dan ook vooral om de mogelijkheden die Mavo en

Vmbo-t leerlingen hebben op basis van dat schooladvies. Als zij in een brede brugklas komen hebben zij nog één of twee jaar extra de mogelijkheid om direct naar de Havo te gaan. Onderzoek laat zien dat diegenen die deze kans krijgen ook inderdaad vaker doorstromen naar het hoger onderwijs (Eik e.a. 2009). Als de Mavo of Vmbo-t leerlingen die kans niet krijgen zijn er twee mogelijkheden: de meest gebruikte mogelijkheid is de route van Vmbo-t naar Mbo 3 of 4 en dan naar Hbo. Een kleinere groep gaat door naar de Havo na het examen Mavo of Vmbo-t. Recent onderzoek laat zien dat deze groep echter groeiende is (DMO 2009).

De jongeren op de lange route hebben een ongekend doorzettingsvermogen. Zij moeten niet alleen drie jaar langer over hun studie doen, maar gaan bovendien via de moeilijkste weg. Velen zijn begonnen op sterk gesegregeerde scholen. Zij zijn vervolgens het Vmbo ingestroomd, waar de uitval het hoogst is van alle middelbare school soorten. Daarna zijn zij het Mbo ingestroomd, waar wederom de uitval zeer hoog is. Jongeren die op deze route volharden in hun studie, bezitten een uitzonderlijke ambitie en grote motivatie (zie Crul e.a. 2008). In de VS wordt in recent onderzoek gerefereerd aan de zogenaamde 'second generation advantage', waarmee bedoeld wordt op de uitzonderlijke drang van zowel de ouders als de kinderen om sociaal te stijgen (Kasinitz e.a. 2008).

Op basis van de resultaten kan de lange route in Nederland op de volgende wijze worden gekarakteriseerd:

- De lange route draagt substantieel bij aan het succes van de Turkse tweede generatie.
- De lange route wordt in sterkere mate door allochtone leerlingen gebruikt.
- De indirecte en lange route kost de student tussen de één en – vaker voorkomend – drie jaar studie extra.
- De doorstroom kans naar het HBO is anderhalf keer zo groot via de indirecte route in vergelijking to de lange route.

Hoofdstuk 3: De lange route in internationaal perspectief

3.1 Het TIES survey in Zweden, Duitsland, België, Frankrijk, Oostenrijk en Zwitserland

In Hoofdstuk 2 hebben we uitgebreid het Nederlandse TIES survey besproken. Iets beknopter zullen we nu het TIES survey in de andere Europese landen belichten.

Het principe van het TIES project is dat wij in elk land in twee steden respondenten face to face hebben geïnterviewd. Alleen in Zweden is het survey maar in één stad gedaan.

Tabel 7: TIES respondenten in acht landen naar etnische groep⁷

INTERVIEWS per stad en groep (Nov. 2008)	Turkse 2e generatie	Ex Joego- slavische 2e gen.	Marokkaan -se 2e generatie	Verge- lijking groep	Totaal
Duitsland: Berlijn	255	202	-	250	707
Frankfurt	250	204	-	253	707
Frankrijk: Parijs	248	-	-	174	422
Straatsburg	252	-	-	177	429
Nederland: Amsterdam	237	-	242	259	738
Rotterdam	263	-	251	253	767
Zwitserland: Zürich	206	235	-	202	643
Basel	248	191	-	266	705
Oostenrijk: Wenen	252	253	-	250	755
Linz	206	242	-	234	682
België: Brussel	250	-	257	271	778
Antwerpen	358	-	312	303	973
Zweden: Stockholm	250	-	-	250	500
Spanje: Madrid	-	-	250	250	500
Barcelona	-	-	250	250	500
TOTAAL	3.286	1.353	1.540	3.642	9.806

Bron: TIES survey 2007

In de vijftien steden is steeds dezelfde definitie van de tweede generatie gebruikt; namelijk tenminste één ouder geboren in Turkije, Marokko of Joegoslavië. Alle respondenten zijn geboren in de acht Europese survey landen. De jongeren van de vergelijkingsgroep zijn gekozen op het criterium dat beide ouders in het survey land zijn geboren. Verder zijn zij geselecteerd in dezelfde buurten waar wij de tweede generatie jongeren hebben geïnterviewd.

⁷ Het TIES survey is uitgevoerd door survey bureaus onder supervisie van de tien TIES partner onderzoeksinstituten: Interdisciplinair Demografische Instituut (NIDI), Instituut voor Migratie en Etnische Studies (IMES), Institute for Social and Political Opinion Research [ISPO], University of Leuven in België, National Institute for Demographic Studies [INED] in Frankrijk, Swiss Forum for Migration and Population Studies [SFM], University of Neuchâtel in Zwitserland, Centre for Research in international migration and ethnic relations [CEIFO], University of Stockholm in Zweden, Institute for Migration Research and Intercultural Studies [IMIS] University of Osnabrueck, in Duitsland en Institute for European Integration Research [EIF], Austrian Academy of Sciences in Oostenrijk. Het NIDI is verantwoordelijk voor de internationale coördinatie van het survey.

Door dezelfde criteria te gebruiken in alle acht landen wordt het mogelijk om dezelfde etnische groep (jongeren van bijvoorbeeld Turkse afkomst) met de dezelfde startpositie (geboren in het survey land) te vergelijken. De gebruikte vragenlijst was identiek in alle landen. Belangrijk voor dit rapport is, dat we in alle landen naar de hele schoolloopbaan vanaf de crèche of de peuterspeelzaal hebben gevraagd. We hebben hierbij de landenspecifieke schoolsystemen opgetekend in de reconstructie van de gehele schoolcarrière van de respondenten. Dit onderscheidt ons onderzoek van internationaal onderzoek dat gebruik heeft gemaakt van ISCED codering. Het grote voordeel is dat we precies kunnen volgen welke landenspecifieke schoolsoorten een respondent heeft gevolgd.

Voor dit onderzoek is de categorie *hoger onderwijs* de belangrijkste en die is vrij eenduidig vast te stellen in de te vergelijken landen. De differentiatie *binnen* het hoger onderwijs is complexer en we zullen waar nodig ook naar die complexiteit verwijzen als we vergelijkingen trekken.

De steekproef in Nederland is gedaan op basis van de gegevens in het GBA. Het is een representatieve steekproef. Stockholm en Antwerpen zijn de enige twee andere steden waar ook sampling op basis van administratieve gegevens kon plaats vinden. In de andere steden kon op basis van de register informatie de tweede generatie niet worden geïdentificeerd, omdat het geboorteland van de ouders niet bekend is. We hebben daarom een alternatieve methode moeten volgen. In Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland geven de administratieve registers alleen uitsluitel over de nationaliteit van de persoon. Dit zou de genaturaliseerde tweede generatie jongeren uitsluiten van ons survey. We hebben daarom in deze landen additioneel gebruik gemaakt van de zogenaamde onomastische (naamherkenning) steekproef.⁸ De stadregisters in de drie landen bevatten alle namen van de personen die in de steden verblijven. Een specialistisch bureau heeft op basis van naamherkenning (combinatie van voor en achternaam) mensen met een Turkse en Joegoslavische naam geïdentificeerd (96% dekking). Uit deze namenlijst is een representatieve steekproef getrokken. De onomastische steekproef is ook toegepast in de twee Franse steden en in Brussel. De sampling is hier gebaseerd op voor en achternamen uit de telefoonregisters. In Frankrijk zijn in een volgende stap door telefonische screening jongeren die aan onze definitie van de tweede generatie voldoen geselecteerd. In Brussel zijn in overeenstemming met de spreiding van de Turkse bevolking over de verschillende Brusselse buurten straat segmenten geselecteerd om vervolgens met behulp van naamherkenning adressen te selecteren. Op de adressen is met behulp van screening de beoogde doelgroep geïdentificeerd. De sampling in Parijs, Strasburg en Brussel was bijzonder omslachtig en kostbaar maar het was de enige manier om een aanzienlijke groep (vooral de genaturaliseerde tweede generatie jongeren) niet bij voorbaat uit te sluiten van de steekproef. Het resultaat is een unieke dataset. Nog nooit eerder is de tweede generatie in Duitsland, Zwitserland, Oostenrijk en Frankrijk op deze wijze geïdentificeerd. In deze landen bestaan er dan ook geen vergelijkbare nationale data-sets die een zelfde vergelijkbare categorie, dus inclusief de genaturaliseerde tweede generatie, onderscheiden.

---

⁸ In Nederland is eerder met succes gebruik gemaakt van deze methode in het onderzoek *De Joden in Nederland anno 2000* (NIDI/IMES 2001). Deze methode wordt vaker gebruikt als administratieve gegevens niet voldoende zijn om een bepaalde groep te identificeren.

Belangrijk is te onderstrepen dat de TIES data is gebaseerd op een stedelijke data-set. Met 250 respondenten uit de categorie Turkse tweede generatie jongeren in de leeftijd tussen 18 en 35 jaar interviewden wij in veel steden een aanzienlijk deel van de totale categorie. In Amsterdam is dat bijvoorbeeld één op de 20 Turkse tweede generatie jongeren in die leeftijdscategorie. Vooral in de kleinere onderzochte steden zoals Linz, Basel en Straatsburg wordt een groot deel van de totale doelgroep met het survey bereikt. De meeste nationale survey dekken een veel kleiner percentage van de totale groep.

Binnen de mogelijkheden die er zijn, is de TIES data-set voor onderzoek naar de tweede generatie Turken de beste data-set in Europa van dit moment. Maar representativiteit voor het hele sample kunnen we, net zo min als andere onderzoekers in Europa, niet claimen. Enige voorzichtigheid met de interpretatie van schoolresultaten blijft dan ook geboden.

Dit rapport richt zich, meer dan alleen op de resultaten, ook op *inzicht in de schoolloopbanen van hoog opgeleide jongeren van de tweede generatie*. De trends in de schoolloopbaan routes die we in elk land hebben kunnen identificeren zijn naar verwachting minder afhankelijk van representativiteit. Het is bijvoorbeeld onwaarschijnlijk dat we via onze methode minder hoog opgeleide jongeren die de directe route konden nemen hebben gevonden, dan hoogopgeleide jongeren die de lange route moesten nemen.

3.2 Achtergrond karakteristieken van de tweede generatie Turken in de zeven landen

Een belangrijk uitgangspunt van het onderzoeksdesign van het TIES project is dat we vergelijkbare Turkse jongeren in verschillende Europese landen met elkaar vergelijken. De eerste check voor een dergelijke vergelijking is dan ook of de Turkse ouders van de tweede generatie jongeren ook werkelijk vergelijkbaar zijn. We kijken hieronder naar de vier belangrijkste achtergrond kenmerken van de ouders (1) migratie reden, (2) stedelijke of rurale achtergrond, (3) opleiding van de vader en (4) opleiding van de moeder.

De eerste tabel geeft zeer vergelijkbare resultaten voor zes van de zeven landen. De meeste vaders zijn gekomen als arbeidsmigrant. De tweede genoemde reden is gezinshereniging en de derde huwelijk. Alleen in Zweden wijken de redenen van migratie af. De redenen zijn meer divers en vooral asiel is een veel belangrijkere reden.

Tabel 8: Tweede generatie Turken. Belangrijkste reden voor migratie van de vader.

Migratie reden	Nederland	België	Frankrijk	Duitsland	Zweden	Zwitserland	Oostenrijk
Huwelijk	5,8	6,3	0,4	1,6	14,2	6,9	2,2
Gezinshereniging	17,4	18,1	2,0	10,9	15,8	11,8	10,9
Gezinsvorming	3,0	2,3	0,2	1,2	3,6	1,3	1,1
Werk	62,2	63,5	33,2	54,1	34,0	43,7	57,4
Studie	0,8	2,0	1,6	0,8	2,0	2,2	3,1
Gevlucht en asiel aangevraagd	1,8	1,0	0,6	5,7	16,6	3,9	2,2
Anders	5,4	4,5	0,8	5,3	9,5	3,9	2,0
Geen antwoord	3,6	2,3	61,2	20,4	4,3	26,5	21,2
N	500	602	500	505	253	465	458

Bron: TIES survey 2007

De tweede tabel bevestigt het algemene beeld van Turkse arbeidsmigranten afkomstig van het platteland. Interessant is hier dat de verdeling in Zweden nauwelijks afwijkt van die in de andere landen. De asielzoekers zijn niet vaker afkomstig uit de stad. Bij nadere beschouwing komen zij vaak uit Oost Turkije. Het gaat vooral om Koerdische vluchtelingen.

Tabel 9: Tweede generatie Turken. Woonplaats van de vader tot zijn 15e levensjaar.

	Nederland	België	Frankrijk	Duitsland	Zweden	Zwitserland	Oostenrijk
Dorp	49,6	43,5	46,6	39,6	53,4	43,2	35,8
Middelgrote stad	24,4	24,8	26,8	38,4	24,5	34,6	46,5
Grote stad	25,2	22,1	26	18,4	20,2	21,1	17,0
Missing	0,8	9,6	0,6	3,6	2,0	1,1	0,7
N	500	602	500	505	253	465	458

Bron: TIES survey 2007

Het beeld van de arbeidsmigrant van het platteland wordt verder aangevuld als we naar de opleiding van de vaders kijken. Een zeer groot deel heeft alleen de lagere school bezocht of een Koranschool. De Turkse vaders in Oostenrijk en Zwitserland vallen op door een hoger percentage dat middelbaar of hoger onderwijs bezocht, gevolgd door België en Zweden. De Turkse vaders in Duitsland zijn het laagst opgeleid, gevolgd door Nederland en Frankrijk.

Tabel 10: Tweede generatie Turken. Hoogste opleiding die de vader gevolgd heeft.

Onderwijs niveau	Nederland	België	Frankrijk	Duitsland	Zweden	Zwitserland	Oostenrijk
Lagere school	46,2	43,5	47,0	60,2	47,8	34,0	29,1
Middelbaar onderwijs	35,0	40,6	39,5	20,2	30,6	46,7	50,2
Postsec. en tertiair	6,2	7,1	9,2	1,0	13,6	10,1	15,9
Missing	12,6	8,8	4,4	18,6	8,0	9,2	4,8
N	500	602	500	505	251	465	458

Bron: TIES survey 2007

Het beeld van de moeders is in lijn met het beeld van de vaders in de diverse landen. De Turkse moeders in Zweden zijn het hoogst opgeleid en die in Duitsland wederom het laagst.

Tabel 11: Tweede generatie Turken. Hoogste opleiding die de moeder gevolgd heeft.

	Nederland	België	Frankrijk	Duitsland	Zweden	Zwitserland	Oostenrijk
Lagere school	61.2	54.1	57,0	64.3	34.2	48.4	50.0
Middelbaar onderwijs	24.2	36.8	33.6	22.0	53.0	43.7	38.0
Postsec. en tertiair	3.6	2.5	5.8	0.4	8.4	4.7	6.1
Geen antwoord	11.2	6.5	3.6	13.3	4.4	3.2	5.9
N	500	602	500	505	251	465	458

Bron: TIES survey 2007

Hoewel er duidelijke verschillen zijn tussen de landen is de algemene trend dezelfde, met uitzondering van Zweden. Resumerend: over het algemeen zijn de ouders van de tweede generatie jongeren laag opgeleid en afkomstig van het platteland. De ouders in Zweden, Zwitserland en Oostenrijk zijn over het algemeen wat hoger opgeleid en die in Frankrijk en Duitsland lager.

Hoofdstuk 4: De eerste opleiding in het Middelbaar Onderwijs. Een internationale vergelijking

4.1 Schoolsystemen en eerste selectie

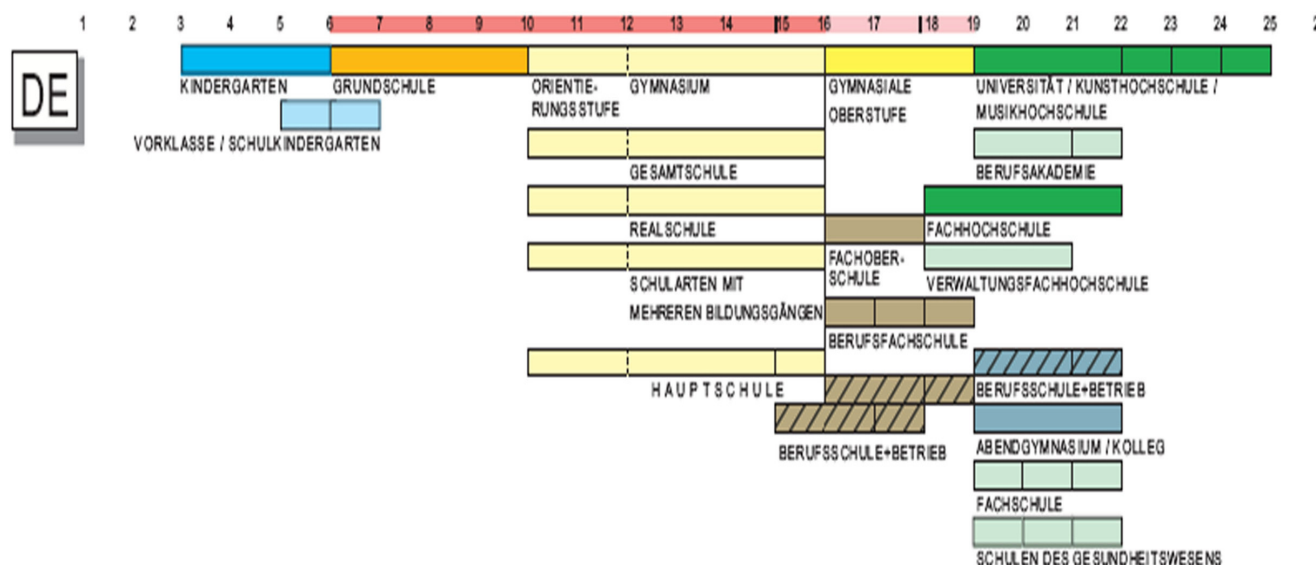
Als eerste stap in de analyse van schoolloopbanen in de verschillende landen kijken we naar de *eerste opleiding* die Turkse jongeren in de verschillende landen hebben gevolgd op de middelbare school. We beginnen ons overzicht met Nederland en nemen het als de standaard van de vergelijking met de andere landen.

Tabel 12: Eerste opleiding Turkse tweede generatie in het middelbaar onderwijs (Nederland)

Proo of IVBO	4,4
Vbo, Vmbo-basis, -kader, Vmbo-gemengd	29,8
Mavo en Vmbo-theoretisch	36,6
Havo	14,6
Vwo	11,0
Weet niet	3,6
N= 500	100

Bron: TIES survey 2007

In Nederland gaat een kwart (25.6%) van de Turkse tweede generatie jongeren naar een academische vooropleiding, een derde van de jongeren volgde een opleiding in het midden (36.6%) en nog een derde volgde een lagere beroepsopleiding (34.2%).

Het Duitse onderwijs systeem kent eveneens een driedeling: het lager beroepsonderwijs (Hauptschule), een midden niveau (Realschule) en een academische vooropleiding (Unterstufe Gymnasium). Deze opleidingen duren allemaal zes jaar. Waarbij men vanaf het vijftiende levensjaar in de Hauptschule een

duaal traject kan volgen met een aantal dagen school en een aantal werken in een bedrijf. De bovenbouw (Oberstufe) van het Gymnasium neemt nog eens drie jaar in beslag waarna men op negentienjarige leeftijd aan de universiteit kan beginnen. Hauptschule en Realschule leiden beiden in principe op tot vervolgeroepsonderwijs. Maar zoals we verderop zullen zien stoppen veel Hauptschule leerlingen na het behalen van hun diploma.

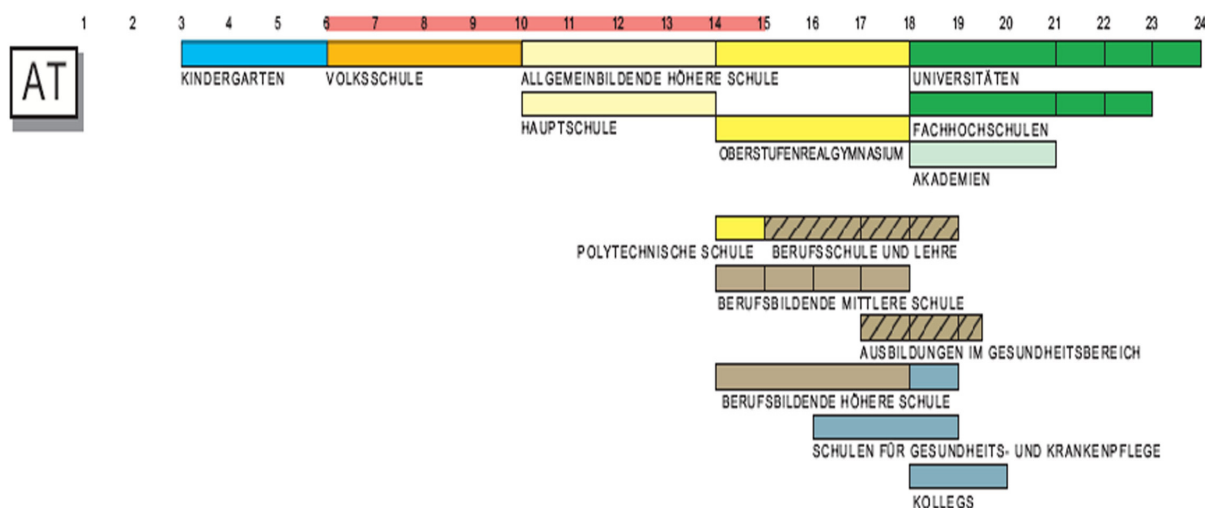
Tabel 13: Eerste opleiding Turkse tweede generatie in het middelbaar onderwijs (Duitsland)

Sonderschule	0,8
Hauptschule	37,4
Verbundene Haupt- und Realschule	2,8
Realschule	31,7
Gesamtschule	14,6
Gymnasium	12,7
N= 505	100

Bron: TIES survey 2007

In Duitsland gaat slechts 12,7% naar een academische vooropleiding. De verdeling tussen lager beroepsonderwijs (37.4%) en de middencategorie (31.7%) is vergelijkbaar met Nederland. De Gesamtschule omvat kinderen die nog geen richting hebben gekozen.

Het onderwijssysteem in Oostenrijk kent evenals in Duitsland de Hauptschule. Ook hier gaan de jongeren van de Hauptschule op veertienjarige leeftijd het duale traject in. De andere belangrijke richting is de Allgemeine Bildende Höhere Schule (AHS). De AHS Unterstufe bereidt voor op alle schoolrichtingen (maar iets vaker komen kinderen vanuit deze schoolsoort ook op de academische route terecht).

De situatie in Oostenrijk verschilt zeer van zowel Nederland als Duitsland. Tweederde van de Turkse tweede generatie gaat naar de Hauptschule (het lager beroepsonderwijs). Een kwart van de jongeren komt terecht op de brede AHS Unterstufe waar jongeren op het midden en hoogste niveau samen toegang toe hebben.

Tabel 14: Eerste opleiding Turkse tweede generatie in het middelbaar onderwijs (Oostenrijk)

Sonderschule	0,7
Hauptschule	65,5
Mittelschule	7,2
AHS-unterstufe	26,6
N=458	100

Bron: TIES survey 2007

Het onderwijssysteem in Zwitserland is Kantonaal georganiseerd. Dit betekent dat elk kanton in principe een eigen onderwijssysteem heeft. We presenteren de resultaten voor de drie Kantons waar het survey heeft plaats gevonden (Zurich, Basel en Basel land). De situatie is in feite nog gecompliceerder omdat tijdens de periode dat onze doelgroep op de middelbare school zat het schoolsysteem is veranderd. In Zurich is, anders dan in Duitsland, de voormalige Realschule niet een midden opleiding, maar een lager beroepsopleiding. Ook de Oberschule en Stammklasse G zijn lagere beroepsopleidingen.

Tabel 15: Eerste opleiding Turkse tweede generatie in het middelbaar onderwijs (Zurich)

Oberschule (nu: Dreiteilige Sekundarschule Abteilung C)	7,9
Realschule (nu: Dreiteilige Sekundarschule Abteilung B)	45,8
Sekundarschule (nu: Dreiteilige Sekundarschule Abteilung A)	35,3
AVO Stammklasse G (nu: Dreiteilige Sekundarschule Stammklasse G)	4,2
AVO Stammklasse E (nu: Dreiteilige Sekundarschule Stammklasse E)	1,1
Langgymnasium	4,2
Andere opleidingen	1,6
Totaal N=190	100

Bron: TIES survey 2007

Meer dan de helft van de Turkse tweede generatie bezoekt de lagere beroepsopleidingen. Langgymnasium is de naam van de academische vooropleiding op de middelbare school. Slechts 4,2% van de Turkse tweede generatie heeft die opleiding bezocht. Net zoals in Nederland en Duitsland bezoekt ook hier een derde van de leerlingen een school op het midden niveau.

Tabel 16: Eerste opleiding Turkse tweede generatie in het middelbaar onderwijs (Kanton Basel Land)

Realschule inkl. Berufswahlklasse (nu Sekundarschule Niveau A)	55,4
Sekundarschule allgemeine Abteilung (nu Sekundarschule Niveau E)	38,4
Sekundarschule progymnasiale Abteilung (nu Sekundarschule Niveau P)	5,4
Andere opleidingen	0,9
Totaal N=112	100

Bron: TIES survey 2007

Ook in Basel land gaat bijna de helft van de jongeren naar een lagere beroepsopleiding (Realschule incl. Berufswahlklasse). Een derde gaat naar een midden opleiding en wederom weet maar een zeer kleine groep het gymnasium in te stromen.

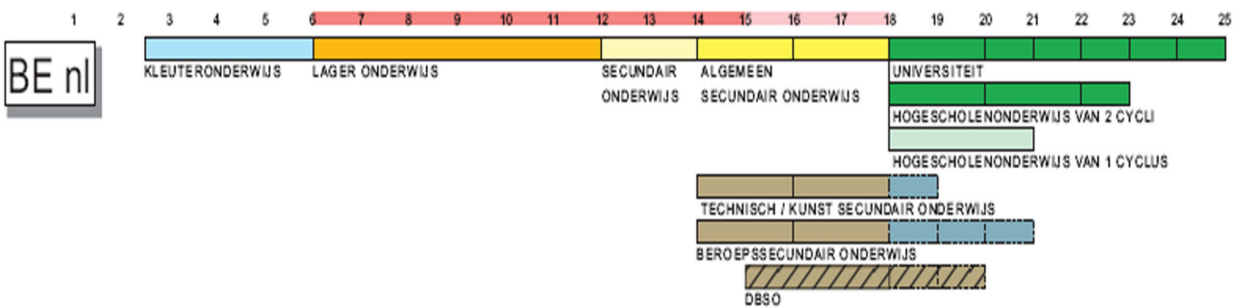
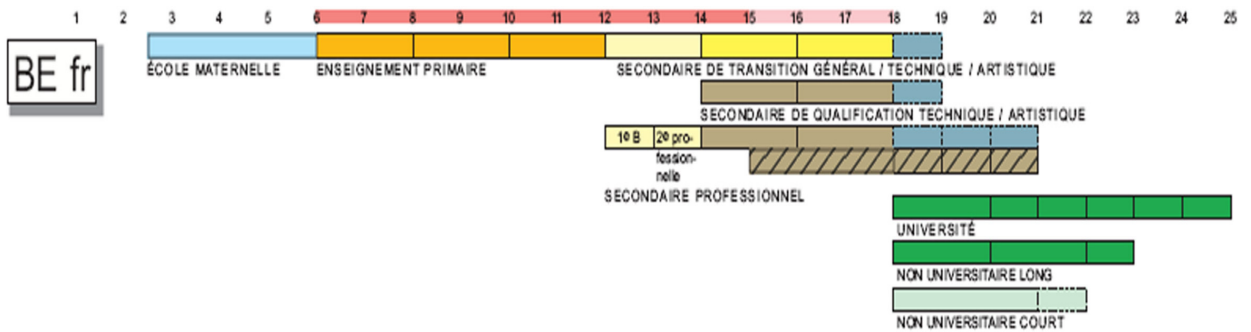
Tabel 17: Eerste opleiding Turkse tweede generatie in het middelbaar onderwijs (Kanton Basel)

Weiterbildungsschule (Gesamtklassen)	69,7
Progymnasium	14,7
Andere opleidingen	15,6
Totaal N=109	100

Bron: TIES survey 2007

In het kanton Basel gaan de meeste leerlingen naar een Gesamtklasse waar kinderen van het midden en lagere niveau gezamenlijk les krijgen. Aanzienlijk meer jongeren dan in Zurich en in Basel Land gaan hier echter naar het Gymnasium. Het percentage in Basel is meer in overeenstemming met het percentage in Duitsland.

Het onderwijssysteem van Vlaanderen is verschillend van de vorige systemen omdat alle schoolrichtingen op de middelbare school even lang duren en in principe toegang bieden tot het hoger onderwijs. De opleidingen Algemeen Secundair Onderwijs (ASO) en Technisch Secundair Onderwijs (TSO) zijn min of meer vergelijkbaar met respectievelijk Vwo en Havo in Nederland. Beroeps secundair Onderwijs (BSO) is meer direct gericht op de arbeidsmarkt maar geeft met een extra jaar in principe ook toegang tot het Hoge Scholen Onderwijs.

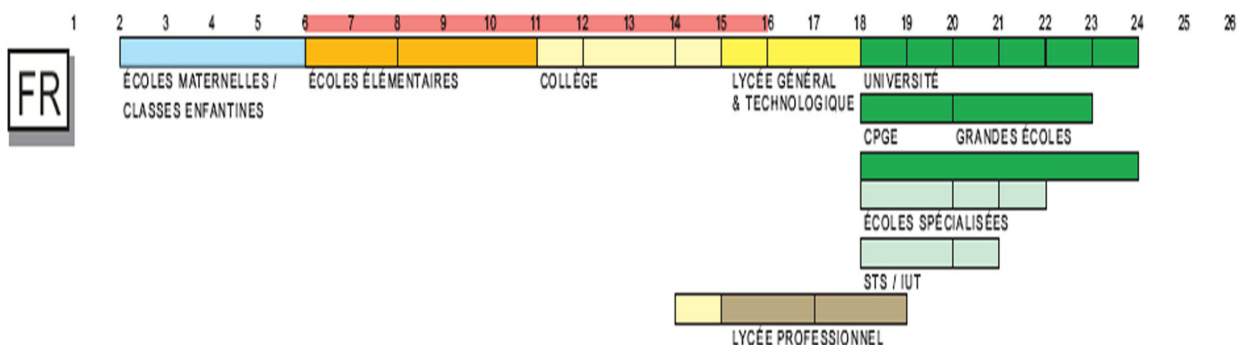

Tabel 18: Eerste opleiding Turkse tweede generatie in het middelbaar onderwijs (Vlaanderen)

ASO	28,6
TSO	22,7
BSO	37,4
Speciaal onderwijs	1,5
Drop-outs	9,3
N=602	100

Bron: TIES survey 2007

De helft van de Turkse tweede generatie jongeren gaat naar ASO en TSO, de voorbereidende academische richtingen. Een derde van de jongeren gaat richting de beroepsopleiding (BSO).

Het Franse onderwijssysteem is zeer vergelijkbaar met het Vlaamse onderwijssysteem. Men kan na drie jaar algemeen vormend College naar een algemene (Lyceum General) of een technische (Lyceum Technologique) academische vooropleiding. Daarnaast bestaat er een apart beroeps lyceum (Lyceum Professionnel) dat met een extra jaar ook toegang verschaft tot het hoger beroepsonderwijs.

Tabel 19: Eerste opleiding Turkse tweede generatie in het middelbaar onderwijs (Frankrijk)

Lyceum générale or technologique	53,2
Lyceum Professionnel	37,8
Anders	1,4
Drop-outs	7,6
N=602	100

Bron: TIES survey 2007

Het zoals in België gaat hier meer dan de helft van de jongeren naar een academische vooropleiding. Het Franse Lyceum Professionnel is vergelijkbaar met BSO in België.

Het Zweedse onderwijssysteem selecteert niet tot aan de leeftijd van vijftien jaar, evenals het Franse systeem. In Zweden zijn de lagere school en de onderbouw van de middelbare school een school waarin alle leerlingen bij elkaar zitten. In de bovenbouw is er ook geen formele selectie, maar de keuze voor bepaalde programma's levert wel een informele selectie op. Er kan een onderscheid gemaakt worden tussen drie soorten van programma's die in theorie allemaal toegang tot de universiteit bieden.

Tabel 20: Eerste opleiding in het middelbaar onderwijs (Zweden)

Academisch programma	50.6
Semi-academisch programma	5.6
Beroepsprogramma	38.2
Anders	2.8
Drop-outs	2.8
Totaal	100

Bron: TIES survey 2007

Net zoals in Frankrijk stroomt de meerderheid van de Turkse tweede generatie jongeren in de academische programma's in. Ruim een derde van de jongeren volgt een beroepsprogramma. In de regel gaan zij niet door naar de Universiteit, hoewel dit in principe mogelijk is.

4.2 Aanvang en selectie leeftijd

We plaatsen de verschillende uitkomsten in de verschillende landen hieronder in het licht van de *institutionele arrangementen* in de beginfase van het onderwijs in de landen (zie ook Crul en Vermeulen 2006). In sommige landen is het onderwijs systeem (zeer) selectief en in andere landen is het (veel) opener. We concentreren ons in het waarderen van de onderwijssystemen op de toegang die zij geven tot academische vooropleidingen.

Het systeem in de Duitstalige landen kenmerkt zich door een late start (zie tabel hieronder). De kinderen in Oostenrijk en Zwitserland starten het laatst, gevolgd door Duitsland. De Turkse tweede generatie jongeren in Frankrijk en België zijn het vroegst gestart. Bijna negentig procent van de kinderen zit op het derde levensjaar al op school. Nederland zit met het zwaartepunt bij vierjarigen in de middencategorie. Zweden geeft een zeer gedifferentieerd beeld. Sommige kinderen zitten daar al op zeer vroege leeftijd in de 'Barne' terwijl andere kinderen tot de leerplichtige leeftijd (6 jaar) thuis zijn. De aanvangsleeftijd in Zweden is dus sterk variabel, maar ligt gemiddeld rond de drie jaar.

Tabel 21: Aanvangsleeftijd in het kleuter of lager onderwijs Turkse tweede generatie

	<3	3	4	5	6	7	8	Totaal
Oostenrijk	3,5%	13,1%	24,2%	14,8%	34,3%	8,7%	0,4%	458
Zwitserland	0%	0,6%	11,4%	64,7%	15,5%	6,3%	1,5%	464
Duitsland	0%	39,0%	28,1%	10,1%	8,3%	11,5%	0%	490
Nederland	3,8%	9,6%	76,4%	7,4%	2,4%	0,4%	0%	499
België	19,3%	68,0%	5,8%	4,1%	1,9%	0,7%	0%	582
Frankrijk	3,4%	86,4%	6,4%	2,8%	0,8%	0,2%	0%	500
Zweden	39,7%	12,9%	14,2%	13,4%	9,1%	0%	0%	232

Bron: TIES survey 2007

Trekken we de aanvangsleeftijd van de selectieleeftijd af om te zien hoeveel jaar een kind in het onderwijs zit voor de selectie plaatsvindt, dan is de situatie het meest gunstig in Frankrijk (11.9), Zweden (11.9) en België (11.0). Met de belangrijkste selectie in de onderwijsloopbaan op respectievelijk vijftienjarige en veertienjarige leeftijd zit er twaalf jaar in Zweden en Frankrijk en elf jaar in België tussen aanvang en selectie (zie tabel hieronder).

Tabel 22: Turkse tweede generatie jongeren. Aantal jaren tussen aanvang en selectie.

	Gemiddelde leeftijd aanvang school	Selectie leeftijd	Aantal jaren tussen aanvang en selectie
Frankrijk	3.1	15	11.9
Zweden	3.1	15	11.9
België	3.0	14	11.0
Nederland	4.0	12	8.0
Duitsland	4.2	10/12	5.8/7.8
Oostenrijk	4.9	10	5.1
Zwitserland	5.2	12	6.8

Bron: TIES survey 2007

De situatie is het meest ongunstig in Oostenrijk door de late aanvangsleeftijd en de vroege selectie, die al op tienjarige leeftijd plaatsvindt. In Duitsland is in sommige deelstaten de selectie leeftijd 10 en in anderen op 12jarige leeftijd (w.o. Berlijn). Zwitserland is met 6.8 jaar een fractie gunstiger dan Duitsland en Oostenrijk, maar het blijft een zeer korte periode. Daar komt bij dat in de Duitstalige landen kinderen slechts halve dagen naar de basisschool gaan, wat het aantal contacturen in die periode nog verder beperkt. Nederland plaatst zich, met gemiddeld acht jaar tussen aanvang en selectie, precies in het midden.

4.3 Conclusie

Zoals we kunnen lezen uit de tabellen over de eerste opleiding, volgt de rangorde in de instroom in de academische vooropleidingen in de zeven landen precies de rangorde in het aantal jaren dat er ligt tussen aanvang en selectie.

Tabel 23: Turkse tweede generatie jongeren. Aantal jaren tussen aanvang en selectie en instroom in academische vooropleiding.

	Aantal jaren tussen aanvang en selectie	Academische vooropleiding
Zweden	11.9	56.2
Frankrijk	11.9	53.6
België	11.0	51.3
Nederland	8.0	25.6
Duitsland	5.8/7.8	12.7
Zwitserland	6.8	8.2
Oostenrijk	5.1	n.a. ⁹

Bron: TIES survey 2007

De situatie in Frankrijk, Zweden en België is het meest gunstig met meer dan de helft van de Turkse tweede generatie jongeren in academische vooropleidingen. Zwitserland en Duitsland zijn, conform de verwachting, de hekkensluiters. Met een kwart van de jongeren in Havo en Vwo vormt Nederland de middenmoot, tussen aan de ene kant de zeer lage percentages jongeren die naar een academische vooropleiding gaan in Zwitserland en Duitsland en aan de andere kant de veel hogere percentages in Frankrijk, België en Zweden. In Nederland is de groep in het lager beroepsonderwijs verhoudingsgewijs weliswaar kleiner dan in de Duitstalige landen, maar groter dan in Zweden, Frankrijk of België.

---

⁹ In Oostenrijk gaat ongeveer een kwart van de Turkse tweede generatie jongeren naar het AHS waar zowel jongeren op het midden als op het hoogste nivo naar toe gaan. We kunnen om deze reden hier geen percentage invullen.

Hoofdstuk 5 De 'lange route' in internationaal vergelijkend perspectief

5.1 Instroom in het Hoger Onderwijs

In het vorige hoofdstuk hebben we gekeken naar de eerste opleiding in het voortgezet onderwijs. Hieronder zetten we de tweede stap, *de instroom in het hoger onderwijs*. De cijfers volgen dezelfde trend tussen de landen als zichtbaar werd in het vorige hoofdstuk. De Turkse tweede generatie jongeren in Frankrijk zijn ook in het vervolgtraject het meest succesvol. De percentages voor Zweden en Nederland liggen dicht bij elkaar. Hekkensluiter is opnieuw Duitsland.

Tabel 24: Turkse tweede generatie: instroom in het Hoger Onderwijs

	Nederland	België	Frankrijk	Duitsland	Zweden	Zwitserland	Oostenrijk
Ingestroomd H.O. (%)	33.2%	24.2	52.0%	7.5%	35.5%	13.8	19.7%
Ingestroomd H.O. (N)	166	145	260	38	89	64	90
Totale steekproef (N)	500	600	500	505	251	465	458

Bron: TIES survey 2007

Als we deze percentages vergelijken met de percentages met betrekking tot de academische vooropleidingen uit het vorige hoofdstuk zien we de onderstaande ontwikkeling (zie tabel).

Tabel 25: Turkse tweede generatie: (verschil in percentage tussen) vooropleiding en instroom H.O.

	Nederland	België	Frankrijk	Duitsland	Zweden	Zwitserland	Oostenrijk
Academische vooropl.	25.6%	51.3%	53.6%	12.7%	56.2%	8.2%	n.a.
Ingestroomd in H.O.	33.2%	24.2%	52.0%	7.5%	35.5%	13.8%	19.7%
Vershil	+7.6%	-27.1%	-1.6%	-2.3	-20.7%	+5.6%	
Totale steekproef (N)	500	600	500	505	251	465	458

Bron: TIES survey 2007

Nederland is samen met Zwitserland het enige land waarin de instroom in het hoger onderwijs hoger ligt dan het percentage dat een academische vooropleiding heeft gevolgd. De landen waar het percentage instromers in het hoger onderwijs juist veel lager ligt zijn Zweden en België. In de analyse van de schoolroutes zal duidelijk worden welke aspecten van het schoolsysteem dit grote verschil verklaren.

De vergelijking tussen vooropleiding op de middelbare school en instroom in het hoger onderwijs laat zien dat het belangrijk is om naar de ontwikkeling van de schoolroutes te kijken. Factoren die de selectie aan het begin van de schoolloopbaan verklaren hoeven niet dezelfde zijn als de verklaringen voor de gerealiseerde eindopleiding.

De belangrijkste redenen voor de geconstateerde ontwikkelingen in de schoolloopbanen in de verschillende landen zijn terug te voeren op drie verschijnselen:

- Jongeren vallen soms uit op de directe academische route of stromen af naar een lager schoolniveau.
- Sommige jongeren gaan na het behalen van een diploma van een academische vooropleiding niet door.
- Andere jongeren weten via een indirecte route (niet academische route) toch het hoger onderwijs te bereiken (dit is met name in Nederland het geval).

Hieronder gaan we op alle drie de verschijnselen in, maar leggen op het laatste meer nadruk omdat dit het expliciete onderwerp van dit rapport is.

De Duitstalige landen

De beroepskolom in de schoolsystemen in de Duitstalige landen (Duitsland, Zwitserland en Oostenrijk) lijkt in opzet het meest op die in Nederland. Het is dan ook de verwachting dat juist in deze landen de lange route een zelfde rol van betekenis zou kunnen spelen. Ook in de Duitstalige landen kunnen jongeren in principe beginnen op de laagste sport in het beroepsonderwijs om via de beroepskolom op te klimmen naar het hoger onderwijs. We hebben in de data set in alle drie de landen ook inderdaad Turkse tweede generatie jongeren gevonden die deze route hebben gevolgd. Enkele jongeren in Duitsland, bijvoorbeeld, volgen eerst de Real Schule (vergelijkbaar met Vmbo-kader of Vmbo-theoretisch) vervolgens dan hun studie in de Fach Oberschule (vergelijkbaar met Mbo), om vervolgens door te stromen naar de Fach Hochschule (Hbo of universiteit). In Oostenrijk vinden we jongeren die begonnen zijn op de Hauptschule (vergelijkbaar met Vmbo-basis of -kader) of de Mittelschule (vergelijkbaar met Vmbo-theoretisch) vervolgens zijn ingestroomd op BMS of BHS en vervolgens ingestroomd zijn op Academia (vergelijkbaar met Hbo). In Zwitserland volgen sommige jongeren eerste de Berufslehre (vergelijkbaar met het Mbo) om vervolgens in te stromen op de Fach Hochschule (Hbo of universiteit).

De route naar het hoger onderwijs via de beroepskolom duurt in Duitsland echter *niet* langer dan de academische route. In Duitsland gaat iemand na zes jaar Realschule op zestienjarige leeftijd door naar de Fach Oberschule en kan dan in drie jaar doorstromen naar de Fach Hochschule.

In Nederland heeft de helft van de Turkse tweede generatie jongeren in het hoger onderwijs gebruik gemaakt van de academische route en de andere helft van de beroepskolom route. In Duitsland kan eigenlijk nauwelijks van een verdeling worden gesproken. Slechts drie Turkse tweede generatie respondenten uit Duitsland zijn gestart op de Hauptschule of de Realschule en zijn via de beroepskolom in het hoger onderwijs terecht gekomen. Op een totaal van 34 Turkse tweede generatie studenten in het hoger onderwijs is dat slechts een klein aantal. De enige echte openstaande route naar het hoger onderwijs is de route via het Gymnasium

Hoogopgeleide respondent van de Turkse tweede generatie in Duitsland.

Özcan is geboren in Berlijn in 1974. Zijn beide ouders komen uit een dorp bij Giresun aan de Zwarte Zee. Zijn vader (1949) kwam op 18 jarige leeftijd alleen naar Berlijn. Hij werkte in Turkije als landarbeider. Nu heeft hij een eigen bedrijf in Berlijn, hij is autohandelaar. De moeder van Özcan (1952) kwam op 14 jarige leeftijd naar Berlijn in het kader van gezinshereniging met haar ouders. Ze heeft nooit betaald werk gehad en is nu arbeidsongeschikt. Na 19 jaar huwelijk is zij in 1992 van Özcan's vader gescheiden. Zij woont ook in Berlijn. Beide ouders hebben in Turkije alleen de lagere school gevolgd. Zijn moeder spreekt slechts gebrekkig Duits. De hele familie heeft de Duitse nationaliteit.

Özcan heeft twee jongere zussen en een jongere broer. Hij is op zijn 27^e uit huis gegaan om te trouwen met zijn partner van Duitse afkomst, een studente die hij op de Universiteit leerde kennen. Hij woont met haar en hun twee zoontjes van 4 en 6 jaar oud en met zijn

jongere broer. Hun zoontjes gaan allebei naar de Kindergarten. Hij zou niet willen dat zij naar een zwarte school zouden gaan.

Özcan ging pas op zijn 7^e naar school, naar de openbare lagere school in de buurt. Hij is nooit blijven zitten en ging, zoals gebruikelijk, naar vervolgonderwijs toen hij 11 was. Hij kreeg een advies "Gesamtschule / Gymnasium" en is naar het Gymnasium gegaan. De school stond bekend als een betere school dan de andere scholen in de buurt. De leerling populatie bestond voor ongeveer een kwart uit allochtonen. Na het behalen van zijn diploma ging hij verder op de Gymnasiale Oberstufe en behaalde dit diploma op zijn 19^e. Özcan kon altijd goed opschieten met zowel de leerkrachten als zijn mede leerlingen. Hij voelde zich nooit gediscrimineerd. Thuis had hij een rustige plek om zijn huiswerk te maken. Hoewel zijn ouders hem niet hielpen met huiswerk en zelden met hem praatten over school ervaart hij hen toch als de grote steun bij zijn opleiding. Zijn leerkrachten en vrienden noemt hij maar "een beetje belangrijk" hierin. Hij had nooit conflicten met zijn ouders, behalve heel af en toe met zijn vader over religie.

Van zijn 3 beste vrienden uit de middelbare school tijd hebben er twee de Duitse afkomst, één de Turkse. Dat geldt ook voor zijn drie beste vrienden nu, die ook alle drie hoger onderwijs hebben gevolgd.

Na de middelbare school heeft hij een studie aan de Universiteit gevolgd, en op zijn 27e was hij afgestudeerd Ingenieur. Hierna stopte hij met studeren omdat hij geld moest verdienen voor zijn gezin.

Hij kreeg twee maanden na zijn afstuderen een vaste baan aangeboden als ingenieur bij het bedrijf waar hij stage had gelopen. Hij geeft nu leiding aan ongeveer 10 mensen. Binnen het bedrijf heeft hij zich verder kunnen scholen en hij heeft al meermalen promotie gemaakt. Özcan vindt dat zijn loopbaan beter is verlopen dan verwacht, maar zoekt toch naar meer uitdaging en wil een hogere functie zoeken.

In Oostenrijk is de situatie iets anders. Een aanzienlijk groter deel Turkse tweede generatie jongeren (een kwart) begint op de Unterstufe van het AHS, de hoogste schoolsoort na het primair onderwijs. Van de studenten in het hoger onderwijs is tweederde (63%) via de AHS (Unter- en Oberstufe) op de beroeps academie en de universiteit terecht gekomen en een derde via een andere meer indirecte route. Een deel van de laatste groep is begonnen op de Hauptschule of Mittelschule (op veertienjarige leeftijd) en heeft daarna alsnog toegang gekregen tot de AHS Oberstufe. Het Oostenrijkse middelbare school systeem is in de fase van de overgang van onderbouw naar bovenbouw iets meer *doorlaatbaar* dan het meer rigide Duitse systeem. Dan is er ook nog een groep Hauptschule of Mittelschule leerlingen die na de onderbouw op veertienjarige leeftijd doorstroomt naar de Berufsbildende Höhere Schule (BHS). Deze richting geeft op haar beurt *in principe* weer toegang tot de beroeps academie. Deze route duurt echter een jaar langer dan de directe route via de AHS.

Zwitserland kent zoals gezegd per Kanton verschillende school systemen. We hebben voor deze analyse alleen de respondenten die ook in Zurich of Basel op school hebben gezeten meegenomen. De respondenten die in andere Kantons op school zaten hebben een te grote verscheidenheid aan schoolssysteem doorlopen en dit zou de analyse vertroebelen. De aantallen jongeren per schoolssysteem zijn om deze reden kleiner dan in de andere landen en voorzichtigheid is dan ook op zijn plaats bij de interpretatie.

In Zurich gaat het om 190 Turkse tweede generatie jongeren, die ook in Zurich naar school zijn gegaan. Daarvan komt uiteindelijk tien procent op een Fachhoch Schule of een universiteit terecht. Aanzienlijk minder dan in Nederland. Interessant is dat iets meer dan de helft via de directe route van het Gymnasium komt en bijna de helft via de Berufslehre (4 jaren) en de Berufs maturitate. De instroom in het hoger onderwijs via de beroepskolom is hier dus aanzienlijk en naar verhouding bijna even groot als in Nederland. De beroepsroute neemt ook hier slechts een jaar langer in beslag. In Basel wijkt het systeem is iets af van dat in Zurich, omdat in de onderbouw van de middelbare school het laagste en middelste niveau bij elkaar zijn getrokken in een zogenoemde Gesamtklasse. In het TIES survey zijn 92 respondenten in Basel naar school gegaan. Ongeveer even veel tweede generatie Turkse jongeren (9%) als in Zurich stromen in het hoger onderwijs. Ook de verhouding tussen de academische route en de beroepsroute is vergelijkbaar met Zurich.

België

In het vorige hoofdstuk hebben we kunnen zien dat België zeer goed scoort als het gaat om het eerste schoolniveau van de middelbare school. Een zeer groot deel van de Turkse tweede generatie jongeren komt terecht in een academisch voortraject, in wat de Belgen 'de observatie graad' noemen. Het feit dat kinderen vroeg beginnen (gemiddeld rond hun derde levensjaar) en de echte selectie pas op veertienjarige leeftijd plaats vindt, is hiervoor een mogelijke verklaring. Daarmee lijkt het Belgisch model naast het Franse model een aantrekkelijk uitgangspunt te bieden. Het vervolg van de schoolloopbanen van de Turkse tweede generatie jongeren in België is echter veel minder gunstig. Bij elk volgend selectie moment stromen zij uit (met of zonder diploma) of af richting beroepsopleidingen. Daar waar in Nederland in de loop van de schoolcarrière de tweede generatie Turkse jongeren langzaam opstromen richting hoger onderwijs, zien we in België precies het omgekeerde gebeuren. In België start tweederde van de Turkse tweede generatie jongeren in de hoogste observatie graad A. Vervolgens gaat slechts iets meer dan de helft naar ASO of TSO (vergelijkbaar met Vwo en Havo, maar dan meer beroeps georiënteerd). Tussen de tweede en derde cyclus stroomt vervolgens een aanzienlijke groep af van ASO naar TSO en van TSO naar het lagere BSO. TSO geeft in principe toegang tot het hoger onderwijs maar velen stoppen, of doen nog een zesde jaar en gaan dan de arbeidsmarkt op. Slechts een minderheid gaat naar het hoger beroepsonderwijs. Daarmee komt de instroom in het hoger onderwijs in België uiteindelijk nog onder het niveau uit van Nederland. Het Belgisch systeem is dus zeer doorlaatbaar in het middelbaar onderwijs, maar die doorlaatbaarheid pakt hier negatief uit. Het Belgische onderwijssysteem selecteert gaandeweg. Van de 423 leerlingen die in de hoogste observatie graad A begonnen, bereikt slechts een derde het hoger onderwijs. Kenmerkend voor de Belgische situatie is dat er nauwelijks opstroom is. Anders dan in Nederland is de beroepskolom geen belangrijke route richting hoger onderwijs. Slechts 11% van de leerlingen die BSO (vergelijkbaar met Vmbo) heeft gevolgd, stroomt door naar een zesde jaar dat toegang geeft tot het hoger onderwijs. Slechts 9 van de 225 BSO leerlingen hebben reeds het hoger beroepsonderwijs bereikt. Het TSO vormt in de praktijk een iets meer hybride categorie dan de Nederlandse Havo. De doorstroom van TSO naar Hoger Beroeps Onderwijs is niet op dezelfde manier vanzelfsprekend als in Nederland vanuit de Havo. Voor veel jongeren is TSO

een eindopleiding, waarna zij op achttienjarige leeftijd de arbeidsmarkt op gaan. Dit is na een vierjarige beroepsopleiding natuurlijk niet heel vreemd. Als we een vergelijking met Nederland trekken dan zouden zij een twee of drie jarige Mbo opleiding hebben afgerond. In werkelijkheid is de selectie op veertienjarige leeftijd voor ASO of TSO dus belangrijker dan het Belgisch onderwijssysteem op papier doet vermoeden, daar geven beide opleidingen immers toegang tot het hoger onderwijs.

Frankrijk en Zweden

De onderwijssystemen van Frankrijk en Zweden hebben gemeen dat zij beiden tot en met 15 jarige leeftijd niet selecteren. Alle leerlingen zitten, ongeacht hun leercapaciteiten, bij elkaar in de klas. In Zweden is dat op de zogenaamde Grundskole en in Frankrijk is dat op het College. In Frankrijk gaat 56% van de tweede generatie Turkse jongeren na het College naar een algemeen lyceum. Daarvan gaat eenderde naar een technische richting en tweederde naar een algemene richting. Beide richtingen geven toegang tot het hoger onderwijs. De overgrote meerderheid van de jongeren die naar een algemeen of een technisch lyceum is gegaan, stroomt ook daadwerkelijk in op het hoger beroeps onderwijs of de universiteit.

Een kleine minderheid (44%) stroomt door richting een drie jarig beroeps college. Zij kunnen ook een toegang diploma (Bacaloreaaf professionnel) tot het hoger onderwijs halen als ze nog een jaar extra doen. Eén op de vijf Turkse jongeren uit het beroeps lyceum doet dit inderdaad. De route via de beroepskolom is dus een belangrijke route naar het hoger onderwijs.

Van alle onderwijs systemen in ons onderzoek biedt het Franse systeem de beste toegang tot het hoger onderwijs. Zowel via de academische route via het lyceum als via de beroepskolom.

Directe route naar het Hoger Onderwijs, Turkse tweede generatie vrouw in Frankrijk.

Safiye is geboren in Parijs in 1982. Ze woont nog thuis met haar beide ouders en haar oudere broer. Op haar 16^e heeft ze door naturalisatie de Franse nationaliteit gekregen. Haar vader heeft de basisschool in Turkije niet afgemaakt. Hij werkte in Adana als losse arbeider. Hij is naar Frankrijk gekomen op zoek naar werk. Nu heeft hij al lang geen werk meer. Haar moeder heeft op haar 16^e het diploma van het Lycee behaald in Turkije. Zij is naar Frankrijk gekomen na het huwelijk met Safiye's vader. Zij heeft nooit gewerkt in Frankrijk.

Safiye ging naar de kleuterschool vanaf haar 2^e. Op haar 4^e ging ze naar de openbare basisschool in de buurt waar ongeveer de helft van de kinderen allochtoon was. Ze is nooit blijven zitten en op haar 11^e ging ze naar het College, een openbare school in de buurt met ongeveer 50 % allochtone leerlingen. Safiye heeft nooit bijles gehad, maar ze ging wel naar een huiswerkklas. Ze kon heel goed opschieten met zowel haar medeleerlingen als de leerkrachten. Thuis had ze een rustige plek om huiswerk te doen. Ze sloot het College af met een diploma op haar 16^e, waarna ze doorging naar het Beroeps Lyceum.

Na het behalen van haar diploma ging ze naar de Universiteit. Ze haalde haar Bachelor op haar 20^e en haar Master Economie op haar 22^e.

Safiye heeft zich altijd sterk gesteund gevoeld door haar leerkrachten, meer nog dan door haar ouders en vrienden en oudere broer, al zijn die ook belangrijk voor haar geweest tijdens haar opleiding. Haar ouders hielpen haar vaak met haar huiswerk en controleerden

altijd of ze het gemaakt had. Ze praatten samen veel over school. Ook met haar oudere broer praatte ze veel over school en hij hielp haar ook heel vaak.

Safiye had op de middelbare school 1 Turkse vriendin en verder Franse vriendinnen. Nu is haar vriendinnen kring heel divers: haar drie beste vriendinnen, die ze allemaal via de Universiteit kent, komen uit Marokko (MA), Iran (PhD) en Rusland (MA).

Safiye is tevreden over haar opleidingsniveau. Ze studeert weer, omdat ze in het laatste jaar besloten heeft ook nog een andere richting te kiezen. Ze heeft zelf nooit een oneerlijke behandeling ervaren op school of zich gediscrimineerd gevoeld. Ze vindt echter dat het Franse school systeem niet aan iedereen gelijke kansen biedt.

Naast haar studie werk Safiye sinds 2006 in loondienst op een groot kantoor. Ze werkt 35 uur per week. Het werk dient ook als stage bij haar studie. Voor deze baan heeft ze al 7 banen gehad, waarvan er 3 voltijds waren. Safiye wil graag een eigen bedrijf beginnen.

In Zweden gaan alle leerlingen naar een driejarig Gymnasium. Een diploma van het Gymnasium geeft in principe toegang tot de universiteit. Op het Gymnasium zijn er echter verschillende programma's. Sommige programma's zijn beroeps georiënteerd en vormen eigenlijk een informele tracking richting beroeps onderwijs binnen het algemene systeem. Ook in Zweden volgt de meerderheid (59%) een academisch programma en een kleine minderheid (41%) een meer beroeps georiënteerd programma. Maar anders dan in Frankrijk, gaan veel tweede generatie Turkse jongeren die een academisch programma volgden *niet* door naar het hoger onderwijs. Slechts 56% van deze jongeren stroomt in het hoger onderwijs in. De andere groep stroomt de arbeidsmarkt op.

Vergelijkbaar met Frankrijk stroomt ongeveer één op de vijf leerlingen uit het beroeps programma door naar het hoger onderwijs. Het beroepsprogramma vormt geen langere route.

De situatie in Frankrijk lijkt daarmee het meest gunstig voor Turkse jongeren van de tweede generatie. Hier moet echter een kanttekening worden geplaatst: school selectie vindt in Frankrijk eigenlijk pas plaats *in* het hoger onderwijs. Niet alleen is er veel voortijdige uitval in het hoger onderwijs in Frankrijk (zie volgende paragraaf) maar ook is er meer niveau differentiatie tussen de hoger onderwijsinstellingen als in andere landen.

5.2 Uitval in het hoger onderwijs

De laatste stap in onze analyse van school routes van hoog opgeleide jongeren betreft *uitval in het hoger onderwijs*. We hebben in dit hoofdstuk tot nu toe alleen gekeken naar de instroom in het hoger onderwijs. Instroom is natuurlijk niet gelijk aan succes in het hoger onderwijs. In alle onderzochte landen verlaten vrij veel tweede generatie Turkse jongeren het hoger onderwijs zonder diploma. We geven hieronder eerst een overzicht van alle ingestroomde jongeren en hun status in het hoger onderwijs.

Tabel 26: Turkse tweede generatie jongeren en hun studie status in het hoger onderwijs

Studie status	Nederland	België	Frankrijk	Duitsland	Zweden	Zwitserland	Oostenrijk
Diploma H.O.	28.3	35.2	27.7	36.9	38.2	48.7	26.7
Student H.O.	57.2	42.0	57.3	52.6	32.6	42.3	67.7
Uitgevallen zonder H.O. diploma	14.5	22.8	15.0	10.5	29.2*	9.3	5.6
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100
Ingestroomd in H.O. (N)	166	145	260	38	89	64	90

Bron: TIES survey 2007

Als we alleen naar diegenen kijken die reeds een diploma hebben behaald (de hele schoolroute naar en in het hoger onderwijs hebben doorlopen) krijgen we de onderstaande verdeling tussen de landen.

Tabel 27: Turkse tweede generatie jongeren met diploma van het hoger onderwijs

	Nederland	België	Frankrijk	Duitsland	Zweden	Zwitserland	Oostenrijk
Diploma H.O.	9.4%	8.5%	14.4 %	2.8%	13.5 %	6.6%	5.2%
Diploma N	47	51	72	14	34	31	24
Totale steekproef	500	600	500	505	251	465	458

Bron: TIES survey 2007

In Frankrijk zijn verhoudingsgewijs tot nu toe de meeste Turkse tweede generatie jongeren afgestudeerd in het hoger onderwijs. Nederland bevindt zich op de derde plaats. Als we de nog studerende uit de tabel halen kunnen we apart kijken naar die jongeren die het hoger onderwijs reeds hebben verlaten. Uit deze groep kunnen we vervolgens het uitval percentage uit het hoger onderwijs berekenen.

Tabel 28: Turkse tweede generatie jongeren en uitval uit het hoger onderwijs

	Nederland	België	Frankrijk	Duitsland	Zweden	Zwitserland	Oostenrijk
Uitval als % van die groep die uit H.O. is uitgestroomd	33.8%	39.3%	35.1%	22.2%	43.3%*	16.2%	17.2%
Uitval H.O.(N)	24	33	39	4	26	6	5
Totaal uitgestroomd uit H.O. (N)	71	84	111	18	60	37	29

Bron: TIES survey 2007

De uitval percentages zijn in alle landen behoorlijk hoog. Gemiddeld valt ongeveer één op de drie Turkse tweede generatie jongeren uit het hoger onderwijs. Dat is verontrustend veel. Je kunt als algemene trend stellen dat de landen met een hoge instroom ook een hoge uitval hebben.¹⁰

5.3 Hoger Onderwijs studenten

¹⁰ De uitval in Zweden is extreem hoog, maar is voor een deel een artefact van de data zelf. In Zweden kunnen we door een fout in de vragenlijst diegenen die met een BA diploma zijn uitgestroomd niet scheiden van diegene die zonder BA zijn uitgestroomd. Het gevolg is dat we ze allemaal als uitvallers moeten rekenen.

Om inzicht te geven in de verschillen tussen de landen presenteren we hieronder uitsluitend de uitkomsten voor hoger onderwijs studenten die nog studeren of die reeds een diploma hebben behaald.

Tabel 29: Turkse tweede generatie jongeren in het hoger onderwijs (studerend en met H.O. diploma)

	Nederland	België	Frankrijk	Duitsland	Zweden	Zwitserland	Oostenrijk
Hoger Beroeps Onderwijs	19.8%	11.5 %	16.0%	n.a.	10.3%*	5.1%	5.7%
Universiteit	8.6%	7.1.0%	28.2%	6.7%	25.1%	7.3%	12.4%
Totaal Hoger Onderwijs	28.4%	18.6%	44.2%	6.7%	35.4%	12.4%	18.1%
Totale steekproef (N)	500	600	500	505	251	465	458

Bron: TIES survey 2007

De bovenstaande tabel laat nog steeds vrij grote verschillen zien tussen de landen.¹¹ De Turkse tweede generatie jongeren in Frankrijk scoren met 44% in het hoger onderwijs nog veruit het beste. Op de tweede plaats komt Zweden. Bij Zweden zijn echter ook de studenten die korter dan drie jaar op het hoger onderwijs hebben gezeten geclassificeerd als personen die een BA diploma hebben behaald. Zoals eerder vermeld is het niet duidelijk of zij een BA certificaat hebben behaald of niet. We hebben dus hoogstwaarschijnlijk te maken met een overschatting. Duitsland bevindt zich aan de andere kant van het spectrum met slechts 7% van de tweede generatie Turkse jongeren in het hoger onderwijs. Nederland zit precies in het midden .

5.4 De lange route: Conclusie

We hebben in dit hoofdstuk de schoolroutes naar en in het hoger onderwijs van zeven Europese landen inzichtelijk gemaakt. Daarbij hebben we drie momenten (selectie, instroom en uitval) in de schoolroute naar het hoger onderwijs belicht. In de tabel hieronder nog eens de belangrijkste cijfers, maar nu naast elkaar:

Tabel 30: Turkse tweede generatie jongeren op de drie momenten in de schoolroute.

	Nederland	België	Frankrijk	Duitsland	Zweden	Zwitserland	Oostenrijk
Academische vooroppl	25.6%	51.3%	53.6%	12.7%	56.2%	8.2%	n.a.
Ingestroomd in H.O.	33.2%	24.2%	52.0%	7.5%	35.5%	13.8%	19.7%
H.O. Studenten (na aftrek van uitvallers)	28.4%	18.6%	44.2%	6.7%	35.4%	12.4%	18.1%
Totale steekproef	500	600	500	505	251	465	458

Bron: TIES survey 2007

De opvolgende percentages laten verschillende ontwikkelingen per land zien. De ontwikkeling in de percentages ziet er voor Nederland beter uit dan in de andere landen. België en Zweden doen het minder goed als op basis van de ruime instroom in de academische vooropleidingen was te verwachten. Duitsland zakt nog verder weg, en komt zelfs onder Zwitserland uit.

¹¹ Bij Zweden moet een kanttekening gemaakt worden omdat een deel van de jongeren in het hoger onderwijs wel een certificaat heeft behaald voor een kortlopende opleiding (1 of twee jaar). Zij behoren eigenlijk te worden geclassificeerd als jongeren op een korte hoger beroepsopleiding.

De *lange route* zoals wij die in Nederland kennen, is zonder meer uniek te noemen. De lange route is in geen van de andere landen ook letterlijk zo lang als in Nederland, waar de student er maximaal drie jaar langer over doet om het hoger onderwijs te bereiken. De route wordt echter ook in geen van de andere landen zo veel gebruikt door Turkse tweede generatie jongeren als in Nederland.

Op basis van de vergelijking met andere landen zijn zowel positieve als negatieve aspecten van de lange route te benoemen. Laten we beginnen met de positieve aspecten: Door de lange route wordt de tamelijk vroege selectie in Nederland (drie jaar vroeger dan in Frankrijk of Zweden) gecompenseerd. Het zijn met name de Vmbo-t of Mavo leerlingen (die de negatieve aspecten van de vroege selectie belichamen) die gebruik maken van de lange route. Zij zijn het die doorstromen naar Mbo-4, de opleiding die toegang geeft tot het Hbo. In Duitsland, waar de selectie nog vroeger plaats vindt, namelijk al op tienjarige leeftijd, en waar de lange route in de praktijk niet bestaat, zijn de gevolgen catastrofaal voor de Turkse tweede generatie. Zij krijgt bijna geen toegang tot het hoger onderwijs. In Oostenrijk en Zwitserland krijgen weliswaar veel minder jongeren via de academische route toegang tot het hoger onderwijs dan in Nederland, maar anders dan in Duitsland wordt daar de vroege selectie nog enigszins hersteld door de toegang via de beroepskolom.

De extra tijd die mensen nodig hebben om via de beroepskolom het hoger onderwijs te bereiken lijkt een opvallend afwijkend element van het Nederlandse schoolsysteem.

De lengte van de lange route zou, op basis van de internationale vergelijking, in Nederland op drie manieren kunnen worden bekort.

1. Jongeren met een Vmbo-theoretisch advies zouden in principe toegang moeten hebben tot een Vmbo -Theoretisch/Havo brugklas. Omdat uiteindelijk een derde van de Turkse tweede generatie jongeren die op de Mavo begint op het Hbo terecht komt is het belang van een dergelijk brugklas te rechtvaardigen.
2. Doorgaan naar de Havo na het Vmbo-theoretisch is een van de huidige mogelijke routes en lijkt veel gunstiger dan de lange route via het Mbo. Het biedt de jongeren alsnog twee jaar studiehuis, wat hen beter voorbereidt op een academische carrière. De meeste obstakels voor deze route zijn in de afgelopen jaren weg gehaald. De jongeren die de overstap willen maken in het vierde jaar van Vmbo-t kunnen al meer worden voorbereid en bijgespijkerd. Deze jongeren verliezen maar één jaar en kunnen op hun achttiende of negentiende instromen in het hoger onderwijs, ongeveer op dezelfde leeftijd als jongeren in andere landen.
3. Het verkorten van de duur van de lange route in de beroepskolom. In Frankrijk, Zwitserland en Oostenrijk zien we ook jongeren die één jaar langer over hun studie doen via de beroeps kolom, maar nergens is dit drie jaar zoals in Nederland. Dit gegeven is eigenlijk ook moeilijk te rijmen met de andere indirecte route via Vmbo-t naar Havo, waar zoals gezegd de jongeren slechts één jaar verliezen. De vraag is dan ook gerechtvaardigd waarom jongeren via de Havo twee jaar nodig hebben voor hun overstap naar Hbo, maar via het Mbo vier jaar. Is het werkelijk nodig om jongeren met dezelfde uitgangspositie, namelijk een vierjarige Vmbo- theoretisch opleiding, zo veel langer te scholen?

Literatuur

Crul, M., A. Pasztor, F. Lelie (2008), *De tweede generatie. Kansen en uitdagingen voor de stad*. Den Haag: Nicis.

Crul, M. en L. Heering (2008), *The position of the Turkish and Moroccan second generation in Amsterdam and Rotterdam. The TIES study in the Netherlands*. Amsterdam: AUP

Crul, M. en Schneider (2008), Kinderen van Turkse migranten in Duitsland en Nederland. De invloed van verschillende routes in beroeps en academisch onderwijs, *Migrantenstudies*, 24, 2, 113-127.

Crul, M. & H. Vermeulen (2006) 'Immigration, education, and the Turkish second generation in five European nations. A comparative study', in: C.A Parsons & T.M. Smeeding, *Immigration and the transformation of Europe*, 236-250. Cambridge: Cambridge University Press.

Crul, M. en R. Wolff, *Talent gewonnen. Talent verspild?* Utrecht: Echo.

Eik, R. van, M. van der Steeg, D. Webbink (2009), *The effect of early tracking on participation in Dutch higher education*. Den Haag: CPB discussion paper.

Groenewold, G. Annex 1 Sample design, survey implementation and evaluation, in: *The position of the Turkish and Moroccan second generation in Amsterdam and Rotterdam. The TIES study in the Netherlands*. Eds. M. Crul and L. Heering, Amsterdam: AUP.

Jennissens, R. en M. Hartgens 2006. Allochtonen in het Onderwijs, In: *Integratiekaart 2006*. Den Haag: WODC .

Kasintiz, P. , J. Mollenkopf, M. Waters and J. Holdaway (2008), *Inheriting the city. The children of immigrants come of age*. Harvard: Russell Sage Foundation.

Marginson, S., T. Weko, N. Channon, T. Luukkonen & J. Oberg (2007) *Thematic Review of Tertiary Education. The Netherlands*. Paris: OECD.

McDaniel, O., M. Watts-Jones (2009). *Is de doorstroming naar de Havo en Mbo verbeterd of verslechterd in Amsterdam sinds de invoering van het Vmbo?* Amsterdam: DMO.

OECD, 2006, *Where immigrant students succeed. A comparative review of performance and engagement in PISA 2003*, Paris: OECD.

OECD 2008. *Jobs for youth. The Netherlands*. Paris: OECD.

Onderwijsraad (2005). *Betere overgangen in het onderwijs. Adviezen voor het verminderen van voortijdig schooluitval en het verkrijgen van een hoger onderwijsniveau in Nederland*. Den Haag: Onderwijsraad.

Onderwijsraad (2007). *Doorstroom en Talentontwikkeling*. Den Haag: Onderwijsraad.

Reitz, J. (2002) *Host Societies and the Reception of Immigrants: Institutions, Markets and Policies*. New York: Center of Migration Studies of New York.

Rijken, S., I. Maas, & H. Ganzeboom (2007). *The Netherlands: Access to Higher Education - Institutional Arrangements and Inequality of Opportunity*. Pp. 266-293 in Y. Shavit, A. Gamoran en R. Arum en (Eds.) *Stratification in Higher Education: A Comparative Study*. Stanford, CA, Stanford University Press.

Schleicher, A. 2006. *The Lisbon Council Policy Brief: The Economics of Knowledge: Why Education is Key for Europe's Success*. Brussels: The Lisbon Council.

Werfhorst, H. G. van der, J. Mijs (2007), *Onderwijsdifferentiatie en ongelijkheid. Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam: AIAS/ASSR.

Wolff, R. en M. Crul (2003), *Blijvers en uitvallers in het hoger onderwijs*. Utrecht: Echo.